

Nikola Kosanović

STARO VATRENO ORUŽJE U MUZEJU SLAVONIJE

U kolekciji oružja Muzeja Slavonije, nalaze se primjerci raznih epoha, vrsta i provenijencije. Zbog raznorodnosti materijala nemoguće je čitav taj fond obuhvatiti jednim prilogom. Stoga je izbor pao na vatreno oružje koje je i najbrojnije u spomenutoj zbirci.

Kolikogod je Slavonija, zbog svog geografskog položaja, u bližoj ili daljnjoj prošlosti bila poprište dramatičnih zbivanja u kojima je najčešće oružje vodilo glavnu riječ, na njenom terenu zatečeno je relativno malo starog oružja. Objašnjenje je možda u činjenici, što su pored rijetkih gradskih posada, mnoge vojske bile samo u prolazu, a s njima i pojedinci, koji su u onim nesigurnim vremenima ljubomorno čuvali i odnosili oružje kao najvredniji dio svoje opreme. A domaći živalj živeći uglavnom u podređenom položaju, malo ga je imao.

Kad se nakon 1690. austrijska vlast definitivno učvrstila u ovim krajevima, u jednoj nesređenoj klimi pravnomoćnih odnosa, obogaćeni pojedinci u želji da blistaju ulagali su suvišan novac u različite vrijednosti. Tako su kroz decenije nastale mnoge privatne zbirke u kojima je našlo mjesto i staro oružje, skupljeno prema skorojevićkoj sklonosti vladajućeg društva; — sa svih strana, bez sistema i realnog kriterija.

I upravo zbog toga što oružje muzejske zbirke potječe od kolekcionara-amatera, veoma je raznorodno, a često i netipično za ovaj kraj. Pa ipak, iako zbog spomenutog razloga, izabrani primjerci pušaka i pištolja, ne mogu u potpunosti da posluže kao objektivan i dokumentaran materijal za objašnjenje prilika i vremena u kojem su nastali, nadamo se, da će ovaj izbor makar u izvjesnoj mjeri pomoći hronološkom i tipološkom tumačenju razvoja starog oružja.

HISTORIJAT VATRENOG ORUŽJA U SVIJETU I KOD NAS

Pojava vatrenog oružja u dijalektičkom kretanju ljudskog društva, sasvim sigurno, je jedna od značajnijih prekretnica, ne samo u taktici ratovanja, — koje se u svojoj suštini zbog stereotipnih osobina tzv. hladnog oružja, hiljadama godina svodila uglavnom na obračun mača i oklopa — već i u razvoju potencijalnih snaga društva, u mijenjanju njegove fizionomije i odnosa u vremenima prepunim burnih događaja i oštih društvenih suprotnosti, u kojima se moć oružja pretpostavila fizičkoj snazi ličnosti.

Međutim, u jednoj već veoma bogatoj literaturi o najranijoj pojavi vatrenog oružja, postoje tolika kontroverzna mišljenja, da bi zbog osnovne teme ovog rada bilo necelishodno ulaženje u neka dublja historijska razmatranja ovog još neraščišćenog pitanja.

Zbog toga, mi ćemo se dotaći historijata oružja tek toliko, koliko je potrebno, da se ovaj kratak pregled zanimljivijih primjeraka oružja učini razumljivijim i da se makar i u jednom skromnijem obimu dopune saznanja o kontinuiranom razvoju oružja kao komponente cjelokupnog razvitka u našoj zemlji, a posebno u Slavoniji, u kojoj se zbog odsustva objektivnog elementa, potrebnih izvornih podataka o tome malo zna.

* * *

Kao glas novog doba, vatreno oružje javlja se već tamo u 12. i 13. stoljeću, kad je rat u svojoj surovosti dobio još jednog pomagača — oružje snažnijeg moralnog efekta i veće razorne moći. U početku su to bile samo neke primitivnije vrste topova i eksplozivnih kugli koje su se upotrebljavale u bitkama oko utvrđenih kula i gradova. A sama pojava tog novog oružja ujedno je i prelaz u jedno modernije doba, u neki oblik mehanizacije rata. Kadeova Historija Maura u Španiji, spominje već topove kod opsade Saragoze 1118. godine, a 1280. godine kod Kordove, dok su neki kineski izvori 1232. godine zabilježili dvije opsade gdje su se upotrebljavale eksplozivne lopte i neke vrste raketa. 1279. godine opisuju i bambusovu cijev punjenu eksplozivom »s dometom oko 100 stopa«.¹

Prve pouzdanije vijesti, koje govore sasvim određeno o upotrebi vatrenog oružja, javljaju se tek 1324. godine prilikom opsade Metz, a još konkretnije 1325. kad se kaže da je kralj Granade Ismael tukao grad Bazu »dan i noć mašinama koje su uz grmljavinu bacale vatrene kugle u grad«.² 1338. godine dolaze i prve vijesti iz Francuske odnosno Pariza o izradi topova i spremanju baruta, dok se 1340. vatreno oružje spominje u ratnim akcijama u Engleskoj, 1346. u Njemačkoj, a 1382. godine u Rusiji, zapravo Moskvi.³

Kod nas, koliko je poznato, ovakvo oružje javlja se prvi puta 1351. godine kad su Mlečani donijeli pred Zadar »oružje za bacanje strijela i kugli vatrom«,⁴ a zatim se spominje u jednom ugovoru Dubrovačke republike i »bombardiera Nikole Tevtonca« od 12. decembra iste godine s kojim je zaključena izrada jedne spingarde (vrsta starog topa).⁵ 1378. već se javljaju čitave baterije topova u Dubrovniku spremnih da prospu vatru »na mletačku armadu ako se približi obali«. Te iste godine i u Kotoru su zabilježena tri topa.⁷

U unutrašnjosti, izgleda da je Bosna bila prva za koju se pouzdano zna da je počela upotrebljavati vatreno oružje. Iz dokumenata od 1378. godine vidi se da je Vijeće umoljenih odobrilo Tvrtku I jedan top. U februaru 1379. godine odobrilo mu je i 10 libara baruta. A 1383. godine dobio je i jedan top (unus falconus) od Mlečana.⁸ Za isto vrijeme stoji i jedna nejasna i neprovjerena vijest Mavra Orbinija, prema kojoj je 1378. topove upotrijebio i knez Lazar Hrebeljanović u borbi protiv Nikole Altomanovića.⁹ Međutim mnogo sigurnije podatke o upotrebi topova i uvozu baruta iz Dubrovnika imamo iz doba vladavine Stevana Lazarevića. Tako je 28. septembra 1412. godine Malo vijeće dalo »gospodinu Đurđu, sinu gospođe Mare«, unam briminecam de pulvere compositam pro bombardis«. 12. oktobra 1414. poklonio je

poslaniku Đurđa »Vukoevića« 30 libara baruta.¹⁹ Prema pričanju Konstantina Filozofa u biografiji despota Stevana Lazarevića, u borbi s Bosancima despot je zaplijenio tri topa u Srebrnici i dopremio ih u Beograd. A da topovi u to doba nisu bili više nikakva rijetkost potvrdio je i francuski vitez Bertrandon de la Broquière prošavši 1433. godine kroz Beograd. »Ja sam — zapisao je on — u pomenutom gradu vidio četiri topa (bombardes) od kojih su dva iz po dva komada sklopljena...«¹¹

Obilje izvora dokazujem da su i Turci odavno poznavali topove i tajnu pravljenja baruta. 1439. godine Murat II tukao je Smederevo topovima.¹² A u boju Hunjadi Janoša s Turcima 1448. na Kosovu, topovi su grurali na obje strane, upravo kao i 1456. godine prilikom turske opsade Beograda.¹³

Prema potrebi, Turci su i na samom bojnom polju ne samo pravili barut već i lijevali topove od blokova bronze koje su nosili sobom.¹⁴

Pojava vatrenog oružja u Slavoniji

Nažalost, zbog nedostatka izvorne građe, mnogo manje znamo o upotrebi vatrenog oružja, u isto vrijeme, u Slavoniji. Nešto određenije saznajemo tek u 16. stoljeću, kad su barut i mnoge vrste vatrenog oružja svuda već gola stvarnost. Tad se u obilju dokumentarne građe na čitavom slavonskom području, pored topova javlja već i čitav orkestar vatrenog oružja koje je beskompromisno rušilo sve konvencionalne oblike srednjovjekovnog načina ratovanja. To je naročito došlo do izražaja u žestokim okršajima s agresivnim vojskama Sulejmana II.

Ne ulazeći ovom prilikom u točnost nekih brojčanih podataka, u svakom slučaju imamo puno razloga da vjerujemo u tadašnju vatrenu premoć Turaka, koji su kako se tvrdi, samo na mohačkom polju 1526. godine suprotstavili »300 teških topova« prema 80 protivničkih.¹⁵ Iz narodnog stiha:

»... Biću Siget pedeset godina!
Pa zavika pet stotina topčija:
Upali pet stotin topova!«¹⁶

vidi se, da su udarci artiljerije i glavni elementi tadašnje turske strategije. To uostalom potvrđuju još i raniji primjeri turskih napada na feudalne gradove u Slavoniji i susjednoj Ugarskoj. Tako je Isthuanffy opisujući napad na Kiseg 1532. godine zabilježio, da su Turci prije napada na grad »smjestili svoje topove na obližnja brda i među vinograde«.¹⁷ A prilikom osvajanja Požege 1536. zabilježio je isti historičar: »da je posada u Voćinu danima slušala iz daljine tutnjavu topova i lumbardi«.¹⁸ Kod napada na utvrđeno Valpovo 1543. godine zna se da su turski topovi pod komandom bosanskog Ulama paše izbacili u vremenu od kraja maja pa do 22. juna 3173 kamena đuleta.¹⁹ A isto tako je poznato iz pisma Nikole Zrinskog banu Nadaždiju u Zagreb, da je istim načinom Ulama-paša zauzeo 1552. godine i Viroviticu, žestoko ju bijući topovima.²⁰ No prava moć turske vojske pokazala se tek kod Sulejmanovog posljednjeg bečkog pohoda 1566. godine.

Da bi slomio otpor austrijskih, carskih četa koji je očekivao kod Sigeta, Sulejman je sakupio do tada, svoju najveću vojnu snagu.

Pored velikih količina baruta i topova koji su se već nalazili u sastavu njegovih jednica, on je zatražio još i druge vrste ovog teškog oružja: »Od ka-

dija i gradskih dizdara Smedereva i Beograda tražio je da pošalju manje, hurda i šahi (sahin) topove kao i veće darbezan-e.²¹

No, bez obzira što ovo i nisu nova saznanja smatramo, da ih je bilo potrebno istaći. Ne toliko, možda radi samog historijata, koliko zbog ukazivanja na važan element koji se, pri ocjeni turskih osvajačkih pohoda, često gubi iz vida. Njihove relativno lake i brze uspjehe, najčešće se pripisuje — na jednoj strani dobro već poznatim slabostima evropskog feudalnog društva razdiranog partikularističkim interesima feudalaca, — i na drugoj jednoj vjerskoj zanesenosti, zapravo fanatičnoj strasti za osvajanjem, a jasno i boljoj vojnoj organizaciji Turaka. Međutim, sasvim sigurno, to u mnogo slučajeva ne bi još uvijek bilo dovoljno, da nije bilo i jednog tehnički potpunijeg i brojnijeg naoružanja, što je svakako rezultiralo iz određenih proizvodno-ekonomskih okolnosti. Drugim riječima, u dugoj listi turskih pobjeda nad nejedinstvenim i nedovoljno naoružanim evropskim banderijalnim i najamničkim vojskama, elemenat oružje, uz ostale, već nabrojane komponente, bio je često presudan faktor koji je pomagao, da je jezičac bojne sreće prevagnuo na tursku stranu.

Upravo eklatantan primjer jedne takve vojničko-tehničke inferiornosti i razjedinjenosti »zapadnjaka« u odnosu na Turke bio je jalov pokušaj Ferdinandovog »Feldhauptmana« Hannsa von Katzianera i njegove sa svih strana skalupljene vojske da oslobode Slavoniju 1537. godine.

Nedaće svih vrsta, koje su pratile ovu nesretnu vojsku od samog početka njenog beskorisnog lutanja Slavonijom, stalne razmirice i nesposobnost njenih komandanata da pravilno iskoriste sve čime su raspolagali najkraće su objašnjenje gorjanskog poraza i neuspjele opsade Osijeka. To se najdrastičnije ispoljilo upravo pred Osijekom. Iako su raspolagali s nekih »7—8 velikih i 40 manjih poljskih topova«,²² »Katzijanerovci« nisu mogli učiniti upravo ništa ovom ne baš jako utvrđenom gradu. Naprotiv Turci su ove iste topove nakon što su ih zarobili kod Gorjana i te kako korisno upotrijebili kasnije za razbijanje tvrdih sigetskih zidina.

A kad je već riječ o ovim Katzijanerovim topovima, da dodamo još i jedan Hammerov podatak prema kojem je upravo na »jednom velikom Katzijanerovom topu« 1566. godine odrubljena glava sigetskom junaku Nikoli Zrinskom.²³

Usput rečeno ovi topovi su inače identični s topovima »tocijankama« kako se prema mišljenju V. Čurčića javljaju i u narodnoj pjesmi:

»Hasan paša carev prijatelju
Dat ću tebi tanku Tocijanku . . . «
ili
Kad dođoše sve paše careve
Na tabiju tankoj Tocijanki . . . «²⁴

* * *

No nisu samo topovi i »lumbarde« bili osnova turske vojne nadmoći. Sasvim sigurno se zna, da su Turci kao i ostale vojske raspolagali i svim poznatim vrstama lakšeg oružja. O tome nalazimo dokaze u registama turskih dokumenata Gliše Elezovića kao i u suvremenim zapisima Marka Antonia Pigafette, koje je kao osnovne izvore upotrebio Gavro Škrivanić u raspravi »Turski pohod na Siget 1566.«

»... svaki konjanik (spahija, op. a) — kaže se u izvodu jednog takvog turskog dokumenta — imao je pištolj i handžar zadenut za pojas, zatim sablju, sekiru ili buzdovan i naposljetku luk sa strelama«,²⁵ i dalje »Posle artiljerije nastupali su janičari elitna sultanova trupa... Mačevi i bodeži visili su im uz bedra, a glavno oružje bila im je puška fitiljača«,²⁶ koju su usvojili sedam godina ranije u ratu protiv Perzijanaca. (Ovaj podatak ne stoji, jer je prema Klaiću, već 1543. godine prilikom opsade Voćina »jedno zrno janičarsko« pogodilo zapovjednika grada Stjepana Papratovića, što znači da su već tada janičari imali puške, op. a.)²⁷

I na drugoj strani vidimo, da su i »konjanici iz Češke, Šleske, Moravske i Austrije imali i pištolje«,²⁸ naravno uz ostalo oružje: mačeve, šljemove, koplja i dr. I »... carski konjanici (8.000) bili su naoružani pištoljima«. ²⁹ A da su na hrvatsko-austrijskoj strani upotrebljavali puške to vidimo iz jednog ranijeg pisma Vida Haleka »liutnanta na slavonskoj krajini«, generalu Lenkoviću u kojem usput spominje, da su strijelci u sastavu krajiških četa, koje su 1562. godine pod komandom bana Petra Erdedija »popalile i uništile Vučin« bili naoružani puškama.³⁰

RAZVOJ RUČNOG VATRENOG ORUŽJA

Polazeći ovako induktivno u razmatranju početaka vatrenog oružja, od primjera bližih nama, radi boljeg razumijevanja potrebno je još odgovoriti i na općenito pitanje razvoja spomenutih formi ručnog oružja i njihovim specifičnostima u pojedinim fazama tog razvoja.

Općenito je mišljenje, da je pojava prvih pušaka i pištolja ubrzo uslijedila nakon što su se javili topovi kao najstariji oblik vatrenog oružja.

Takvo jedno objašnjenje dao je i Erich Haenel u knjizi »Afte Waffen«: — »Sa sigurnošću može se tvrditi — kaže Haenel —, da prve puške postoje već od prve polovine 14. stoljeća u Italiji. U Njemačkoj već 1364. godine zabilježena je, kao njen najstariji predak, kratka cijev lijevana od bronzine i usađena u drveni držak (Holzblock) kojom je baratao jedan čovjek (»puška iz Tannenberga« sada u Germanskom muzeju u Nürnbergu). Kasnije, u 15. stoljeću te cijevi su kovane od željeza i opet nasadne na jedan drveni ili metalni držak. Neke su postavljene i na pokretne stalke ili zakvačene jednom kukom za gradske bedeme, da bi se neutralizirao udarac unazad (Hakenbüchse).³¹

Slična objašnjenja nalazimo i za pištolj, koji se upravo kao i puška razvio iz jedne primitivne forme — kratke ručne cijevi (Knallbüchse) — koja je navodno prvi puta upotrebljena još 1364. u borbi oko talijanskog grada Perugie. Kao preteča kasnijih njemačkih pištolja, iskovane su u istom stoljeću svega jedan pedalj duge cijevi koje su dobile drveni držak (Fauströhre), a opaljivale su se kao i »Hakenbüchse« zapaljenim fitiljem kroz otvor na gornjem dijelu cijevi.³²

Gomilanjem iskustava i razvojem proizvodnih snaga, u jednom dosta dugom razvojnom procesu, s vremenom su se iz ovih primitivnih formi razvile mnoge već usavršenije vrste ručnog oružja.

Kod pušaka to su bile najprije nezgrapne i teške arkebuze i muskete tj. puške na fitilj koje smo već u 16. stoljeću kod nas vidjeli u rukama janičara i »cesarskih« vojnika dok je kod pištolja analogna razvojna karika bio

sasvim nepraktičan konjički ručni top tzv. petrinal (od franc. poitrine, poitrine) koji su prema pisanju Boeheima, u 15. stoljeću nosili talijanski i francuski konjanici.³³

Oba ova ručna oružja opaljivala su se pomoću fitilja: u početku ručno, a kasnije pomoću prilagođenog mehanizma koji je pridržavao fitilj (Luntenschloss). Ovo opaljivanje pomoću fitilja bio je ujedno i najveći nedostatak pušaka fitiljača, jer se fitilj lako gasio i samim tim često onemogućavao trenutnu akciju. Pa ipak usprkos tog nedostatka, fitiljače su se održale vrlo dugo u mnogim zemljama, pa i kod nas, čak do 19. stoljeća. Poznato je da su fitiljače, sve do toga vremena, u našim krajevima našle najširu primjenu u borbama protiv Turaka. Upotrebljavali su ih najviše Krajišnici, a i ustanici u Prvom srpskom ustanku.³⁴ Nažalost ovaj muzej ne raspolaže ni jednim potpunim primjerkom ove izvanredno rijetke puške, već samo dijelom tabana na kome je jedino nosač fitilja (kokot). Ovaj dio fitiljače pronađen je ljeti 1967. u Slav. Orahovici, prilikom konzervatorskih radova na srednjevjekovnom gradu »Ružici«, a kao nesumnjiv dokaz o ranoj upotrebi ove vrste pušaka i u Slavoniji.

Daljnje usavršavanje ručnog vatrenog oružja svodilo se uglavnom na iznalaženje savršenijih mehanizama, koji će namjesto nepouzdanog fitilja, mnogo sigurnije i trenutačno izazvati iskra u mehanizmu za opaljivanje i time osigurati i njegovu bržu upotrebu. Tako se postepeno i gotovo u istoj mjeri, i kod pušaka i pištolja, počinju koristiti razni mehanizmi ili tabani, u varijantama koje je pružala tehnika tadašnjeg doba.

Hronološki prvi unapređeni sistem za opaljivanje bio je tzv. taban na kolo (»Radschloss«, »platine à rouet« ili »wheellock«), nastao početkom 16. stoljeća, koji je djelovao na principu modernog upaljača za cigarete. U njemu se iskra dobivala spuštanjem kokota s komadićem pirita, na unaprijed navijeni grubo nazubljeni točkić, koji se okretao.³⁵ Pištolji i puške s ovakvim mehanizmom, kod nas su prozvani »kolašice«. Zbog znatnih prednosti pred fitiljačama, a naročito zbog jednostavnijeg rukovanja, pištolji-kolašice, kroz jedno dosta dugo razdoblje, bili su omiljelo oružje konjice.³⁶

Kao što se može zaključiti prema pištolju-kolašici na suvremenoj gravuri sigetskog junaka Nikole Zrinskog (sl. 1), nesumnjivo su i vojske, naročito konjanici, na ovom području bili naoružani ovakvim pištoljima. Kakve su imali turski spahije, to ne znamo.

Gotovo istovremeno s pojavom tabana na kolo, javio se i tzv. taban na kremen (»Steinschloss« ili Schapphahnschloss), kod kojeg je iskra nastajala udarom kokota s kremenom o čeličnu nazubljenu pločicu.

Na istom principu, ovaj se mehanizam razvio u više varijanata. Najstarija je izgleda španski taban ili »miquelet« (Spanisches Schnapphahnschloss) za koji se smatra da su ga donijeli Arapi. Tim se ujedno objašnjava što je ovaj taban našao najširu primjenu u krajevima zaposjednutim od Arapa odnosno njihovih nasljednika Turaka.

Ovaj taban s dijelovima mehanizma sa spoljne strane, proširio se ubrzo po Evropi, pretrpjevši mnoge korisne modifikacije. Tako je nastao engleski (dog-lock) francuski (platine à silex) i holandski (schnap-hahn), koji se u osnovi razlikuju od španskog tabana po tome što su im pojedini dijelovi s unutarnje strane mehanizma i na taj način bolje zaštićeni.³⁷

Sl. 1 Suvremena gravura Nikole Zrinskog, rad Nikole Nellija 1567. godine.

U našoj zemlji najviše su bili u upotrebi španski ili arapski taban i francuski, koji je s vremenom kao potpuniji u znatnoj mjeri potisnuo prvoga čak i na području gdje se izrađivalo isključivo oružje orijentalnog tipa. Tako je vrlo čest slučaj, da oružje proisteklo iz radionice nekog muslimanskog puškara pored svih orijentalnih elemenata ima ovaj čisto zapadnjački mehanizam koji je očito uvezen sa strane. U tome su ujedno i razlozi radi kojih je većina primjeraka vatrenog oružja u ovom muzeju snabdjevena uglavnom jednim od ova dva tabana.

Kremenjače i tabani na kremen održali su se sve do prve polovice 19. stoljeća, a negdje, kao što je to bilo s našim krajevima pod turskom vlašću, i dulje. Taban na kremen najprije je potisnuo perkusioni taban na kapislu, koji je izumljen 1840. god. u Francuskoj (eng. percussion lock fr. platine à percussion, njem. Percussionschloss). Kod njega je do opaljivanja dolazilo uslijed udara kokota u kapislu s inicijalnim eksplozivom. No, kraj svih svojih prednosti koje je ovaj mehanizam imao u odnosu na taban na kremen, perkusioni taban je bio u upotrebi samo kratko vrijeme, jer je ljudski pronalazački duh, naročito nakon industrijske revolucije i na ovom području pronašao nešto bolje i jednostavnije. I već sredinom 19. stoljeća tek rođeni perkusioni taban ili taban na kapislu potisnuo je mehanizam s jednostavnim pujanjem odostrag, kod kojeg se čahura s umetnutom kapislom opaljivala

udarom igle zatvarača a to je način koji je ostao u primjeni sve do najnovijeg vremena u čitavom jednom, neslućeno razvijanom arsenalu najraznovrsnijih vrsta oružja.³⁸

Isto tako kao što je zbog sukcesivnog usavršavanja, diktiranog prilikama i vremenom, došlo do određenih diferencijacija ručnog oružja, uglavnom zasnovanih na mehanizmima za opaljivanje, tako su se s vremenom obogaćivale varijetetima i njegove ostale vanjske forme, prilagođene ukusu i praktičnom smislu konstruktora i korisnika tog oružja, različitih nacionalnosti.

No, uprkos čitavog tog bogatstva najraznovrsnijih oblika, zbog utjecaja dva u osnovi različita kulturna medija, nije se mogla spriječiti i izvjesna stereotipnost koja je sve to stvoreno oružje grupirala u dva osnovna tipa; i s t o č n i — s osebujnim orijentalnim formama i jasnim znakovima grubljeg, ručnog majstorstva zanatskih radionica u Prizrenu, Đakovici, Peći, Skadru, Fojnici, Risnu, Dubrovniku (odakle i imena: arnautke, pećanke, skadarke, itd.) i z a p a d n i — s mirnijim osnovnim linijama s izradom i ukrasima jedne već više tehnike, majstorskih radionica u Veneciji, Grazu, Bresci, Danzigu, Nürnbergu (venedici, graci, breše, danickinje i dr.) zbog čega se obe ove grupe oružja već na prvi pogled oštro razlikuju.

U zbirci Muzeja Slavonije dobro su zastupljena oba ova tipa oružja, samo s tom razlikom, što među puškama prevladavaju puške orijentalnog tipa, dok su kod pištolja u apsolutnoj većini one zapadne provenijencije te je u tom smislu grupiran i najavljeni izbor oružja.

PROIZVODNJA I TRGOVINA ORUŽJEM U OSIJEKU

Kao što se moglo vidjeti, masovnija upotreba vatrenog oružja u Slavoniji, najuže se povezuje s dolaskom Turaka. Prema tome bilo bi najlogičnije i prikaz njegove proizvodnje, na jednom užem, slavonskom području započeti upravo s njihovim vremenom.

Međutim, zbog nedostatka dokumentarne građe, oskudno je naše znanje o zanatima ove vrste i to ne samo u predturskoj nego i u turskoj Slavoniji.

Što se tiče turskog perioda, može se samo pretpostavljati, da su po određenoj analogiji oružarski zanati, kao i svi zanati koji su se razvijali u krajevima pod Turcima, bili i ovdje zastupani. Tim više što su i okolnosti zbog kojih je upravo ta djelatnost procvatela u turskoj carevini bile i ovdje gotovo iste.

Oružje kao najvažniji instrument sile, najmoćnije sredstvo autoriteta vlasti i ličnosti, simbol dostojanstva pa čak i dio nošnje (muslimanske op. a.), imalo je u turskom periodu i u ovim krajevima izuzetnu vrijednost. Potrebe za njim rasle su u razmjerama s osvajačkim ambicijama turskih sultana i uvećavanjem osvojenih teritorija, što je samo po sebi povećavalo i opasnost od sve većeg otpora turskoj vlasti. Sve ovo povlačilo je za sobom i sve veću potrebu za oružjem svih vrsta. To je pridonijelo i razvitku nekih specijalnih zanata kao što je bio puškarski. Ovaj zanat razvio se naročito u centrima gdje su bili vojni garnizoni i jak turski etnički elemenat. Tako su nastali poznati centri puškarskog zanatstva u Prizrenu, Peći, Đakovici, Skadru, Fojnici, Janjevu i dr. To međutim ne znači, i ako se to manje ističe, da se puškarski zanat nije razvio i na mnogo širem području, pogotovo tamo gdje su, isto tako, bile turske posade.

Iako su pojedini garnizoni imali svoje službene puškare ili tufegdžije, ima dosta dokaza, da su gotovo svuda uporedo postojali i drugi puškari koji su radili za potrebe ostalih Turaka. Prema tome sasvim je vjerojatno, da je

takvih puškara bilo i u Osijeku koji je isto tako bio važna ne samo strateška već i ekonomska tačka ovog perifernog dijela turskog carstva.

Ako se uzme u obzir uzajamna ovisnost zanata i trgovine, onda su nedvojbeno i veliki godišnji sajmovi u Osijeku, koje posebno veliča Evlija Čelebija u 17. stoljeću, morali imati snažnog utjecaja i na razvoj zanatstva u ovoj turskoj varoši. Ovi sajmovi, na koje »... u proljeće u doba trešanja i u jesen dođe preko stotinu hiljada trgovaca importnom robom iz Turske, Arabije, Perzije i ostalih krajeva svijeta«,³⁹ bili su prilika i za puškarske majstore, ne samo da prodaju već da se kao i tufegdžije u Prizrenu, Skadru, Peći i ostalim turskim varošima, snabdiju kvalitetnim cijevima, potrebnim mehanizmima i ukrasnim elementima, a ponekad i potpuno izrađenim oružjem, koje su onda samo prema potrebi i ukusu mušterija, dopunjavali nekim orijentalnim elementima.

U ovoj vrsti razmjene, sigurno su značajnu ulogu odigrali i oni dubrovački trgovci, koje je još 1612. godine poznati Bartol Kašić zatekao kao stanovnike Osijeka.⁴⁰ Tu su svoj doprinos dali i odlični prirodni trgovački putovi Mura, Drava i Dunav kojima je stizala najkvalitetnija roba iz manufakturnih radionica Austrije i Njemačke. Sve to, sasvim razumljivo utjecalo je pored ostalog i na razvoj puškarskog zanata, i mnogo je pridonijelo da su se u proizvodima osječkih puškara osjetili više zapadnjački tonovi.

To su, ponavljamo i opet, samo pretpostavke, dok sigurna saznanja o proizvodnji vatrenog oružja i njegovoj pojavi kao kurentnoj robi na osječkom tržištu imamo tek od prvih godina nakon protjerivanja Turaka, tj. tamo od kraja 17. stoljeća.

Čitav privredni život toga vremena razvijao se u jednoj specifičnoj situaciji kad su se iz dotadašnje gradske jezgre, Tvrđe koja se postepeno pretvarala u moćnu austrijsku utvrdu, na samom početku 18. stoljeća izdvojila još dva dijela; Gornji i Donji grad, koji su kroz nekoliko decenija živjeli gotovo samostalno.

Od tri naselja, Tvrđa je još dugo zadržala svoj centralni položaj. Tome je svakako pridonijela i duga tradicija jednog kontinuiranog života — počevši čak od srednjovjekovnog grada 11. stoljeća, zatim turske varoši i napokon važne austrijske tvrđave. I u ekonomskom pogledu iako etnički raznorodna, Tvrđa je bila najhomogenija. Pored vojne posade koja je činila većinu njenog stanovništva, ostali su bili obrtnici i trgovci što najilustrativnije pokazuje i popis iz 1702. godine kad je u Tvrđi registrirano 65 trgovaca i obrtnika od kojih je bilo 6 mesara, 8 gostioničara, 4 pekara, 11 trgovaca, 5 zlatara, 2 kovača, 2 kolara, 4 kožara, 3 cipelara, 2 krojača, 2 tesara, 2 sedlara, 1 remenar, 1 staklar, 1 bravar, 1 licitar, 1 sapunar, 1 stolar, 1 kuhar, 1 brijač, 1 ranarnik, 4 kirijaša i 1 živoder.⁴¹ U svemu tome čudno je, da od tolikih obrtnika u popisu nema ni jednog puškara, iako postoje dokazi da ih je bilo. Tako na primjer, već nešto ranije, registrirano je u matičnoj knjizi vjenčanih: — da je 7. I 1698. godine Ivan Josip Polg, puškar pukovnije Starhemberg oženio Turkinju, Mariju Elizabetu (pokrštenu op. a.), a 26. IX iste godine Matija Prunnhoffer puškar pukovnije Starhemberg, vjenčao se s muslimankom Katarinom (pokrštenom op. a.). I u prvom osječkom urbaru, koji je kao što se pretpostavlja, nastao neposredno iza pomenutog popisa, u spisku kućevlasnika spominje se više njih, sve samih puškara: Mihael Renckh, puškar, Peter Draggel, puškar, Johann Christoph Walter, puškar, Leopold Kreuzer, puškar, Kollmannus Blanckh, puškar, Primus Postnek, puškar, David Ullersperger, puškar,

Johann Sambobar, puškar, Veit Pozl, puškar, Johann Slamal, puškar, Paul Rieger, puškar, Hans Adam Bayer, puškar, Caspar Schueller, puškar.⁴²

Objašnjenje za ovu zagonetku zašto u popisu ostalih obrtnika nije bilo i puškara nalazimo u jednom kasnijem podatku:

U jednoj žalbi građana Gornjeg i Donjeg grada podnesenoj 1747. godine županiji, radi previsokih poreza kaže se: »... da u gradu imade mnogo ljudi koji ne plaćaju javnih daća kao svećenika, vojnih službenika, puškara i drugo«. ⁴³ Iz čega slijedi, da su puškari, uz još neke kategorije građana imali posebne beneficije koje drugi obrtnici nisu imali i to najvjerojatnije zbog toga što su pripadali vojničkoj hijerarhiji a to je ujedno bio i razlog da su puškari bili izuzeti iz građanskog spiska obrtnika.

Iz svega ovoga, može se odmah izvući i drugi, u ovoj prilici za nas posebno interesantan zaključak, a taj je da su u Osijeku u prvo vrijeme bili samo vojni puškari koji su najvjerojatnije radili uglavnom za potrebe vojske, što uostalom potvrđuje i podatak iz 1787. godine u kome se kaže, da su »... oružarnice u Osijeku radile razno oružje za konjanike pukovnije Palfy. Jednako oružje — te iste godine — dobila je pukovnija Kinski. A puške kao i ostalo oružje 10. listopada dobit će i graničari pukovnije u Gradiški«. ⁴⁴ A da li je sve ostalo samo na tom vojnom oružju ili su ga ti isti puškari radili i za druge, to zbog pomanjkanja podataka, barem za 18. stoljeće ne možemo sigurno reći.

Jedno je ipak sigurno, da usprkos tome što su austrijske vlasti nerado gledale oružje u nevojničkim rukama, ono je ipak u Osijeku bilo vrlo tražena roba. Tome su svakako mnogo doprinijele nesređene unutrašnje prilike u prvoj polovini 18. stoljeća, ustalasane čestim seljačkim ustancima i sve masovnijom hajdučijom, kao posebnim oblicima društvenog otpora na zloupotrebe pojedinih predstavnika državne uprave. A pogotovo čitav niz drugih faktora, na prelomu 18. i 19. stoljeća — austro-turski rat 1788. godine, francuska buržoaska revolucija, Napoleonovi ratovi i paralelno s njima snažna erupcija nacionalnih težnji izraženih u srpskim ustancima, stvorili su konjunktorno doba za svaku vrstu trgovine u ovom dijelu austrijske carevine. S jedne strane, zbog svog perifernog položaja, ovaj kraj je bio pošteđen ratnih razaranja, a s druge u isti mah, bio je veoma pogodno tranzitno područje za robu, neophodno potrebno zaraćenim stranama. U ovoj svojoj posredničkoj ulozi, trgovina je imala svoje dvojake putove — velike tradicionalne sajmove u Osijeku na kojima se prodavala ne samo domaća, već gotovo još i više strana manufakturna i industrijska roba, i — tajne kanale kojima je oticalo sve ono za što nisu smjele znati austrijske vlasti.

S obzirom da je to bilo doba kada je oružje imalo najglasniju riječ ono je bilo i najtraženija roba koja se dopremala u velikim količinama.

Najbolji snabdjevač osječkog tržišta bila je upravo sama Austrija, zahvaljujući svojoj veoma razvijenoj proizvodnji i nama već poznatim vodenim putovima, Muri, Dravi i Dunavu. Naročito mnogo oružja isporučivalo se ustanicima u Srbiji. Tako je u spisu bečkog arhiva iz 1806. godine zabilježeno, da je »na sajmu o Svetom Luki (19. X 1806. g.) u Gornjem gradu kupljeno od osječkih puškara 700 pušaka većinom karabina za ustanike u Srbiji, kojima su prebačeni preko Sremske Mitrovice i Zemuna«. ⁴⁵ i prema drugom podatku, da su »u vrijeme od lipnja do studenoga 1806. godine trgovci iz

Kranjske poslali preko Osijeka i Novog Sada 1261 karabin i opet ustanicima u Srbiji«.46

Prema izvještaju osječkog bilježnika Justa od 20. XII 1806. godine četiri nepoznata trgovca iz Ferlaha prebacili su splavom tri sanduka pušaka osječkom staklaru Petenhofferu. Isto tako je te godine još jedan trgovac iz Ferlacha dopremio na osječki sajam jedan sanduk pušaka od kojih je »... jedan dio prodao u Osijeku, a ostatak s nekim Johannom Walterom puškarom iz Vukovara, odveo na neko nepoznato mjesto«.47 Većina ove trgovine zavijena je tajnovitošću što očito dokazuje da se radi o ilegalnim poslovima. Naime carske vlasti, ne želeći konflikt s Turcima radi srpskih ustanika, u vrijeme kad su imali previše brige i s Napoleonom, ometale su isporuke oružja ustanicima. Zbog toga su mnogi trgovci i nabavljači bili prisiljeni, da kriju oružje, koje je onda tako ponajčešće neregistrirano prelazilo put iz Drave preko Osijeka i Save u Srbiju. Svakako da su trgovci ovom krijumčarenom robom pred vlastima nalazili hiljadu izgovora, kako bi ih uvjerile da se ne radi o krijumčarenju već o najlegalnijoj trgovini namjenjenoj mušterijama u c. i k. zemljama.

Međutim bilo bi vrlo naivno vjerovati, da su one ogromne količine oružja koje su se dopremale na osječko tržište bile namjenjene isključivo domaćim kupcima, jer kako se u nekim podacima tvrdi te potrebe su mogli namiriti i domaći puškari. A ovako upravo ona nedozvoljena trgovina oružjem, kako se razabire iz izvještaja pojedinih pograničnih zapovjednika i predstavnika austrijskih vlasti, učinila je Osijek važnim tržištem za ovakvu vrstu robe. Ovu činjenicu potvrđuje i jedan izvještaj velikog župana grofa Majlatha, iz istog vremena, iz kojeg se vidi, da su osječki, a još više mitrovački trgovci upravo u Osijeku nabavljali velike količine pušaka i pištolja, koje su onda prebacivali preko Save.48

Iz svega ovoga, iako ne raspolažemo posebnim registrom puškara niti direktnim podacima o njihovoj proizvodnji, možemo bez dvoumljenja zaključiti, da je ta proizvodnja ne samo oružja već i svega što je s njim u vezi, u to konjunktorno doba, bila veća nego što mi to danas i mislimo što indirektno potkrepljuje i podatak prote Matije Nenadovića, (»Memoari«, Bgd, p. 335), koji kaže da je ustanike »učio barut kuvati i tući« Petar Novaković iz Osijeka.

Ono što nam je u čitavoj toj stvari sasvim nepoznato, to je da ne znamo koliko su osječki puškari u svojoj proizvodnji oružja bili originalni i kakve su vrste oružja proizvodili. No, s obzirom na već industrijaliziranu proizvodnju pušaka i pištolja, a naročito njihovih najvažnijih dijelova nekako smo skloniji da vjerujemo, da su osječki puškari bili više sastavljači takvog oružja, a manje originalni kreatori kao što je bio slučaj kod puškara u turskim krajevima. Ako se kod toga ima još u vidu, da su većina obrtnika, prema tome i puškara koji su se doselili u Osijek, bili stranci, a najviše Nijemci, onda je još vjerojatnije da su i tipovi oružja proizašli iz njihovih radionica, bili u stvari kopije pištolja i pušaka evropske proizvodnje.

Zbog toga ne treba isključiti mogućnost, da je možda i poneki neidentificirani primjerak »zapadnjačkog« oružja u ovomuzejskoj zbirci porijeklom iz koje od osječkih puškarskih radionica.

Dokle je, međutim, išlo to doba prosperiteta puškarskog zanata u Osijeku to ne možemo sasvim sigurno vremenski ograničiti, ali je najvjerojatnije da je i ova grana ručne proizvodnje poput ostalih zanata došla u krizu

nakon prodora jeftinih industrijskih proizvoda u drugoj polovini 19. stoljeća. Od tada je puškarski zanat samo životario ograničivši se samo na popravke pojedinih vrsta vatrenog oružja.

ORIJENTALNE PUŠKE U FONDU MUZEJA

Najstarije puške u Muzeju Slavonije su puške kremenjače iz 18. i 19. stoljeća, najviše orijentalnog tipa. Usprkos izvjesnoj oporosti koju ostavlja ručna izrada pojedinih njihovih dijelova, većina ih otkaače originalnim oblicima jednog već razvijenog stila.

Tipologija ovog oružja raspravljena je već u dobroj mjeri i zbog toga se nećemo upuštati u njene pojedinosti, već ćemo se dotaći samo izvjesnih karakteristika pojedinih izabranih primjeraka.

Većina tih pušaka, zbog neobične dužine jednostavno nazivaju duge ili arnautske puške, a s obzirom da se neke odlikuju svojom izvanredno tankom linijom nazivaju ih i tančicama. Ami Boué je za njih pronašao naziv »paftlije« dok ih u Metohiji nazivaju »čakmak« (od turske riječi koja znači kresivo).⁴⁹ Sima Trojanović ne slaže se s nazivom »arnautke« jer tvrdi da su ih isključivo izrađivali srpski puškari u Prizrenu, Peći, Skadru i bivšoj Podgorici,⁵⁰ što opet nije prihvatila Đurđica Petrović zbog jednostavne i poznate činjenice, da je u Turskoj pravo nošenja oružja, a analogno tome i bavljenja puškarskim zanatom (sve do polovine 19. stoljeća) bila isključivo privilegija muslimana. Kao potvrdu svoga mišljenja ona navodi niz primjera iz kojih se vidi da su puškari majstori u Kosovsko-metohijskoj oblasti bili upravo Turci i Arnauti.⁵¹

Uzimajući ovu drugu tvrdnju kao prihvatljivu i mi ćemo se u daljem izlaganju služiti sinonimom arnautke za određeni tip pušaka balkanske provenijencije. Inače puške kremenjače ovog tipa javljaju se u narodu pod raznim imenima, kao šišane, štucovi, džeferdari, tančice, roge, rašci, ćibuklije itd.

Šišane i »štucovi«

Od nekoliko šišana koliko ih ima ovaj muzej odabrali smo najupadljivije primjerke kao što su puške na slikama 2 i 3 (inv. br. 476 i 487).

Prema tipologiji koju je dao V. Čurčić, koji se najviše i bavio oružjem ove vrste, gotovo je sigurno, da su obadvije rađene u Fojnici, jer je upravo ovakva vrsta pušaka bila specijalitet fojničkih majstora.

Svojom posebnom tehnikom, pojedini specijalizirani majstori izrađivali su samo cijevi i to vrlo masivne i prizmatičnog oblika, sa šest, a rjeđe s osam bridova. Zbog ove osobine, općenito se smatra da korijen naziva ove interesantne puške potječe od perzijske riječi šešhane — šesterouglast. Samo se u jednom pojedinci razilaze; dok jedni smatraju da je naziv puške zbog šestouglaste cijevi, drugi opet misle, da je to zbog kundaka odnosno jalmana (glava kundaka) koji je isto tako šestorobrid.⁵²

Svojom osobitom kvalitetom cijevi s gvožđem debelim ponekad i do 8 mm i ukrašene tauširanom srebrnom ili zlatnom ornamentikom, fojničke cijevi bile su poznate i izvan turskih granica.

Gotove cijevi su preuzimali tufegdžije, koji bi ih najprije tauširanjem dekorirali, a onda ih kundačili. Kundak su najčešće pravili od orahovine i ukrasili ga koštanim ili sedefastim inkrustacijama.

Tabane ovih domaćih šišana izrađivali su sami fojnički puškari, pa su zbog toga i grubo izrađeni. A ono što ih posebno karakterizira jeste otponac

slika 2

slika 4

ili obarač koji nije bio kao kod drugih mehanizama u obliku jezičca, već okrugao, kao dugme.⁵³

Sve elemente ima šišana na slici br. 2. Vrh, koji je nešto proširen (radi lakšeg punjenja) i zadnji dio cijevi, koja je pričvršćena za kundak sa taftama od srebrnog lima, tauširani su srebrnim ukrasom u vidu valovitog pletera. Sam usadnik je čitavom svojom dužinom ukrašen utucanim nizom linearno poredanih sitnih kružića.

Na čitavoj pušci kundak je najdekorativniji, a ukrašen je kombinacijom cik-cak linija i utucanih mjedenih kružića.

Radi boljeg nišanjenja, cijev je snabdjevena pomičnim nišanom i mušicom.

Puška na slici br. 3 pored fojničkih elemenata; prizmatične cijevi nešto ojačane na vrhu, tabana s okruglim okidačem i tipičnim šestobridnim kundakom, zbunjuje neobičnom veličinom i težinom.

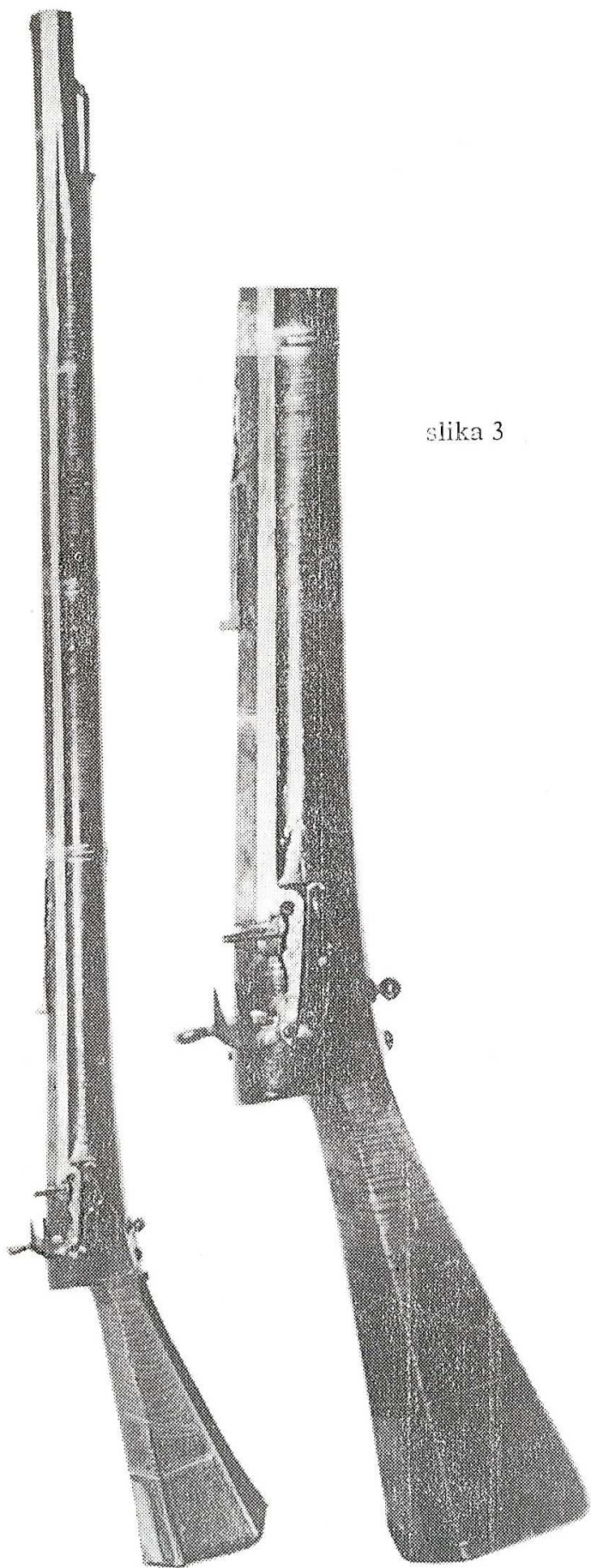
Zbog svoje težine, ova šišana je po svoj prilici bila neka vrsta haberdara nazvanog još i š i b a. A o pucanju iz ruke s ovako teškom puškom nije bilo ni govora, već se sigurno opaljivanje vršilo s neke čvrste podloge, zida ili posebnog stalka. Težina ove puške je preko 14 kg, dok je njena dužina 141 cm od čega otpada samo na cijev 105 cm. Cijev je veoma masivna i pričvršćena za usadnik s dva mjedena prstena i snabdjevena s neuobičajeno velikim zadnjim nišanom za reguliranje, ispred koga je aplicirani metalni ukras od niza osmica. Kundak je u stilu čitave puške vrlo masivan i lijepo izrađen od orahovine. Taban je kao kod svih fojničkih pušaka grubo izrađen s okidačem u vidu dugmeta.

Na slici 4. prikazana su dva »štuca« (prema Kugel-Stutz inv. br. 467 i 484). I ove puške su vjerojatno rađene u Fojnici, jer imaju sve osobine šišana. Samo su znatno manje od ostalih, upravo patuljaste u odnosu na ogromnu šišanu na slici 3. Oba »štuca« izrađena su bez ikakvih posebnih ukrasa. Jedan je dugačak 1 m, a drugi 1 m i 10 cm.

Tančice ili arnautke

Kod nas najrašireniji tip orijentalnih pušaka su tzv. tančice ili arnautke, koje su u stvari posebna varijanta turskih kremenjača sa specijalnim oblikom kundaka koji je veoma tanak i izdužen. Za njih Nopcsa tvrdi da su zapadnoevropskog porijekla, ali najviše upotrebljavane od strane Arnauta.⁵⁴ Slično tvrdi i Wendelin Boeheim, ističući samo, da su ove puške, u XVII stoljeću bile najviše u upotrebi u Albaniji i Crnoj Gori, dok su se već u XVIII st. proširile i na ostale zemlje evropske Turske.

Pored već opisanih osobina, jedna od veoma čestih karakteristika ovih pušaka je potpuno metalni ili bar sasvim okovani kundak (jalman). A zbog toga što su kod nekih tančica, kundaci izvučeni u kraće krakove ili rogove, ovaj tip pušaka u narodu je prozvan r o g a m a. Naročito dugu rogu čurčić je poistovjetio sa k a r a n f i l k o m ili s r m a l i j o m kako se i u narodu naziva.⁵⁶ Prema Trojanovićevoj tvrdnji, većina tančica služila je za lov, dok je jedna posebna vrsta ovih pušaka kao što je tzv. bosanski r a š a k ili u Srbiji još poznatija kao k r d ž a l i n k a, bila bojevna puška. Kod ove puške kundak je nešto širi nego kod ostalih tančica i izvijen zajedno sa željeznim okovom kao polumjesec, tako da je veoma dobro pristajao uz rame kod nišanjenja.⁵⁷

slika 3

Često su cijevi ovih pušaka bile i domaće proizvodnje i to najčešće fojničke. To su međutim bile prostije vrste, dok su puške koje su dolazile iz Albanije uglavnom imale talijanske cijevi. Takav je slučaj i s tančicom na slici 5. (inv. br. 473). Iako ima dugu prizmatičnu cijev, što moguće podsjeća na fojničku izradu, ispred zadnjeg nišana ima jasno izgraviran natpis LAZARI LAZ što bi, bez sumnje, prema Demminu bio dokaz da ova cijev potječe iz radionice poznatog venecijanskog majstora XVII st. LAZARO LAZARONI-a.⁵⁸

Na XVII stoljeće, iz kojeg po svim znacima potječe ova puška podsjeća i karakteristični zadnji nišan s uspravnim dodatkom na cijevi, tipičan za ono doba.⁵⁹

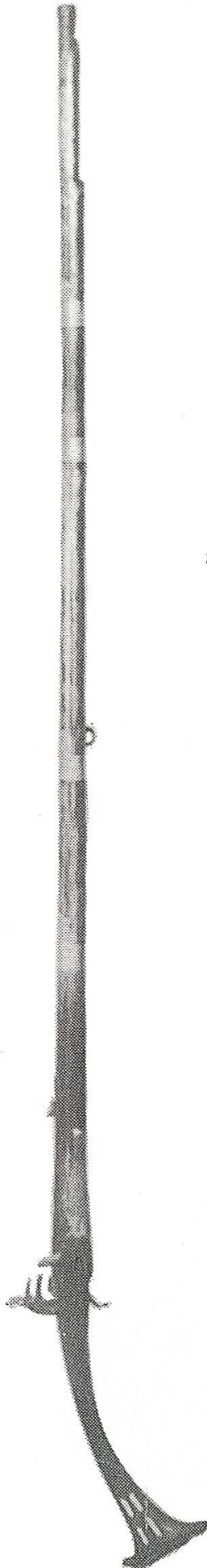
Puška je duga 174 cm i potpuno izrađena od metala s malim izuzetkom drvene jezgre u vrlo uskom dijelu donjeg dijela kundaka, koji je također okovan. Cijev i usadnik koji je izgraviran stiliziranom biljnom ornamentikom, spojeni su sa šest ukrašenih mjedenih prstenova.

Kao i sve arnautke i ova puška ima dvije karike sa strane za remen što nije slučaj sa »zapadnjačkim« puškama koje imaju karike na poleđini ili donjoj strani cijevi.⁶⁰

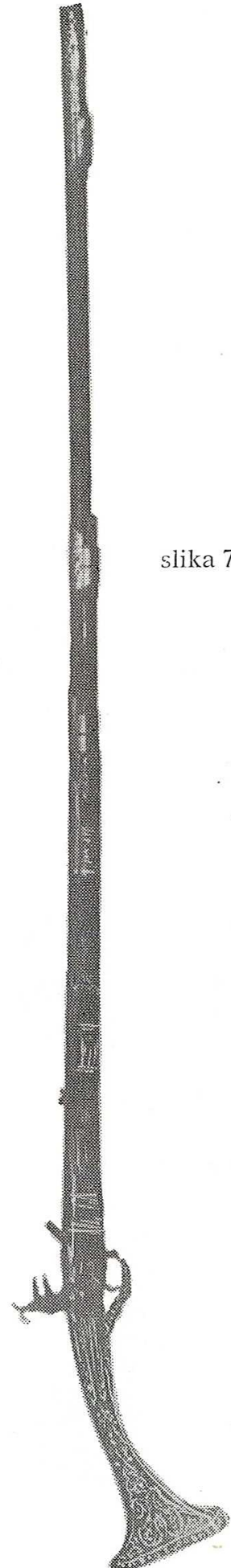
Taban ovog interesantnog primjerka je turski (zapravo španski — miquelet op. a.) i grubo izrađen bez ikakvih posebnih ukrasa. Štitnik obarača je ljepše izra-

slika 5

slika 6

slika 7

đen, u vidu rupičastog stiliziranog lista od mjedi s dugim i vrlo uskim produžetkom pomoću kojeg je pričvršćen za kundak.

Arnautke na slikama 6 i 7, (inv. br. 472 i 474) vjerojatno potječu iz istog vremena kao i već opisana puška. No, ipak se od nje po mnogo čemu razlikuju. Prva je od metala i sudeći ne samo po cijevi, koja je bez sumnje strane izrade, već i po pravilno ugraviranom biljnom ukrasu na usadniku može se zaključiti da je čitava puška rađena na strani. Domaći majstor dodao je samo svoj grubo rađeni taban i naknadno ukucuo nešto orijentalnih ukrasnih elemenata. Puška je inače duga 154,5 cm. Cijev joj je na donjoj polovini prizmatična. A natpis LAZOBI (?) COMINAZI pokazuje da je rađena u radionici jednog od brešanskih majstora porodice Cominazi negdje u XVII stoljeću.

Fino izvučeni kundak na svom osnovnom dijelu, s obje strane ukrašen je sedefastom inkrustacijom četiri četvrtasta ukrasa. Taban je kao što smo rekli, turski s ugraviranom stiliziranom pticom na donjem dijelu velike opruge.

Puška na slici 7 mnogo je lakša od obje prethodne, jer joj je čitav usadnik od drveta i samo okovan mjedenim ukrašenim limom. Cijev je finije rađena, dakle vjerojatno na strani, iako se to po ničem drugom posebno ne vidi, jer nema nikakvog natpisa po kojem bi se to moglo pobliže odrediti. Kao i kod prethodne puške donji dio cijevi je prizmatičan, sa bogato graviranim biljnim ukrasom, dok je gornji dio okrugao i na ustima cijevi nešto proširen. I ova puška ima karakterističan nišan i karike za remen sa strane. Taban je turski, a kundak nešto širi nego kod pušaka na slikama 5 i 6.

Za razliku od opisanih pušaka, koje je Čurčić označio kao roge, a koje su po svojim osnovnim formama arnautke, puška na slici 8 (inv. br. 476) svojim oblikom podsjeća na Čurčićevu ćibukliju.⁶¹ Međutim po svim ostalim elementima gotovo je sigurno da se ne radi o isključivo orijentalnoj pušci. Osim povijenog šestobridog kundaka, malo neuobičajenog za evropske puške, ostali dijelovi upućuju više na njeno zapadno porijeklo.

Kundak sa usadnikom je od orahovine. Sasvim je jednostavan i bez ukrasa s iznimkom malog dijela mjedenog okova na vratu kundaka na kojem je dosta primitivno ugraviran sasvim jednostavan kružni i crtičasti ornament.

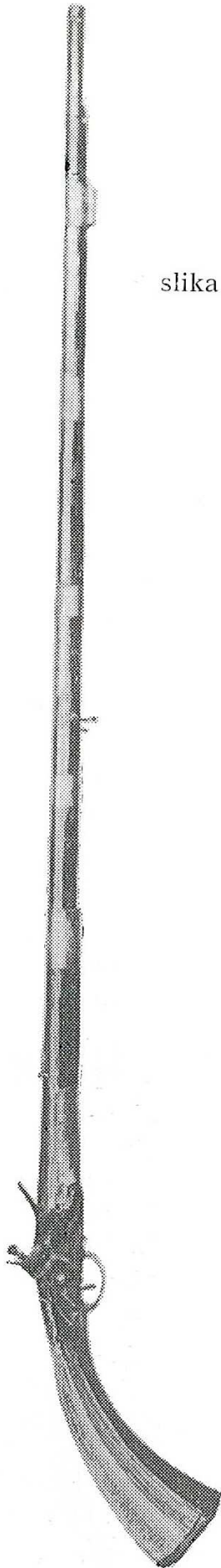
Cijev je tanka, prizmatičnog oblika i obilježena oznakom radionice

✿ J R R A A Y Y Y O J R R A A Y Y X X ✿

koja se nije mogla pronaći u pregledima znakova starih kovača oružja. Za usadnik je pričvršćena s pet potpuno jednostavnih mjedenih prstenova. Puška je snabdjevena francuskim tabanom na kojem je od duge upotrebe izbrisana dekoracija. I upravo taj taban, zajedno sa zadnjim nišanom i načinom markiranja cijevi daje dosta osnove da se i ova puška stavi u XVII stoljeće. Inače njena dužina je 151 cm, a s obzirom da je vrlo lagana vjerojatno je to bila lovačka puška.

Marokanska puška

Kao što smo već u uvodnom dijelu napomenuli, u zbirci ovog muzeja nalaze se i takvi primjerci oružja koji nemaju ništa zajedničko s razvojem našeg društva. Oni potječu od takvih kolekcionara za koje je najvažniji kriterij bila atraktivnost, dok je sve ostalo dolazilo u drugi plan. Među takvim se puškama posebno ističu tzv. marokanska i indijska puška (sl. 9 i 10 inv. br. 485 i 486).

slika 8

»Čibuklija«

S obzirom da i ovi interesantni primjerci s nešto naglašenim tonom egzotike spadaju u kategoriju orijentalnog oružja, a ujedno obogaćuju ovdašnju zbirku, dali smo i njima mjesto u ovim redovima.

Za pušku koju literatura najčešće označava kao marokansku, možda bi adekvatniji naziv bio »sjevero-afrička« ili »arapska« puška, jer ju kod poznavaoaca oružja nalazimo ne samo kao marokansku već i kao alžirsku i maursku pušku.⁶²

Ova puška inače ima dvije osnovne karakteristike: neobičan drveni kundak marokanskog (alžirskog) oblika, veoma proširen i potkovan slonovačom, a zatim holandski taban. Ovaj evropski mehanizam vrlo je čest na oružju naroda sjeverne Afrike kamo su ga još u XVII stoljeću donijeli holandski brodovi. Ovaj detalj, kao i oktogonalna dugačka cijev s visokim zadnjim nišanom i neidentificiranim ukucanim znakovima evropskog majstora, upućuju na mogućnost, da i ova egzotična puška vuče porijeklo negdje od kraja XVII ili bar početka XVIII stoljeća. Dva mala, pozlaćena kružna natpisa s arapskim slovima, ispod falje, moguće su oznaka njenog vlasnika. Na suprotnoj strani tabana su dvije sedefaste inkrustrirane rozete, dok je na gornjoj strani kundaka isto takva palmeta. Branik obarača je od željeza s tauširanim pozlaćenim ukrasom.

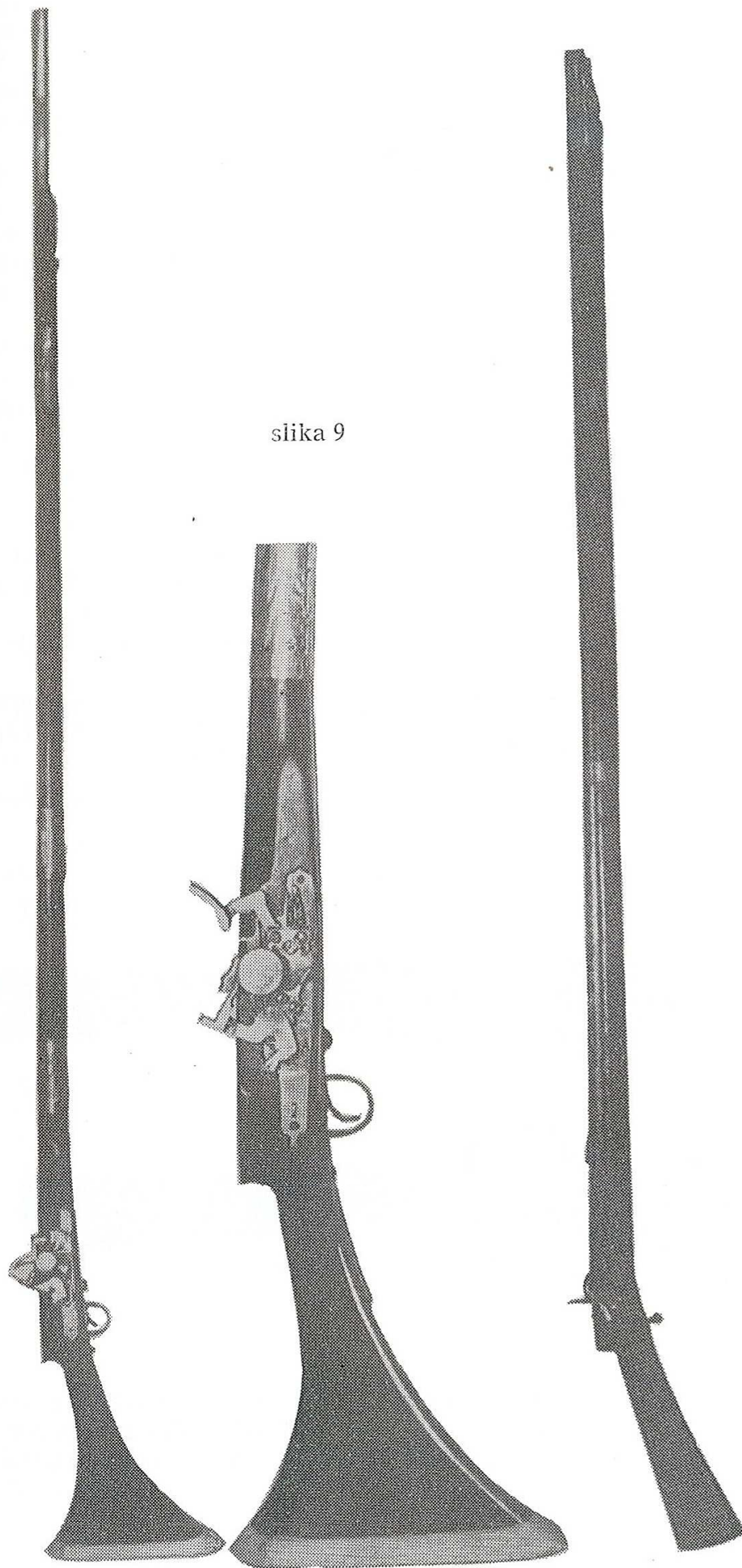
Indijska puška

Puške s ovako osebujnim oblikom sasvim uskog kundaka i dugom masivnom cijevi, označene kao indijske, nalazimo jednako u staroj Demminovoj knjizi »DIE KRIEGSWAFFEN« (Leipzig 1893.) kao i u novijoj, Harolda Petersona, »ENCYCLOPEDIA OF FIREARMS« (New York 1966.).⁶³

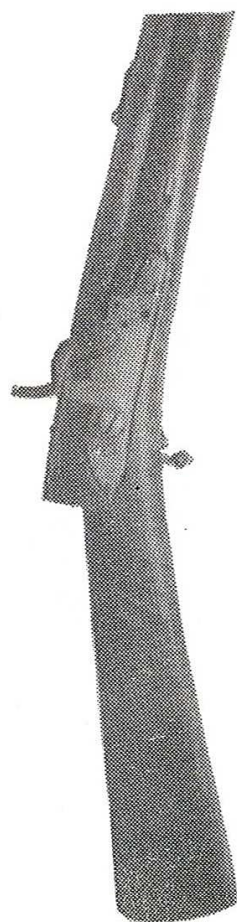
Postoji samo jedna upadljiva razlika. Kod spomenutih autora indijske puške su sa starim mehanizmom više na fitilj, a manje na kremen, dok je kod naše puške već znatno usavršeniji mehanizam na piston ili kapislu. Da li se u ovom slučaju radi o novijem tipu ili samo modificiranom ne može se sasvim sigurno reći. Prva mogućnost izgleda nam prihvatljivija, već i zato što je i sama cijev rađena jednom savršenijom tehnikom; iznutra je glatka i ekscentrično bušena, tako da joj je gornja stijenka tanja od donje. Na spoljašnoj strani, ojačana je kod ležišta metka i u dužini od 17 cm kanelirana. Kao ukras na njenom donjem dijelu ukovana su dva mjedena poluprstena.

Istočnjačko porijeklo ove puške pokazuje i vrlo mali mjedeni zadnji nišan u obliku izduženog pužića, kao i okruglasti okidač koji podsjeća na okidače kod sirijskih i naših šišana. Samo za razliku od njih ovaj je stavljen u četvrtasti koštani umetak pričvršćen za kundak velikim zavrtnjem.

slika 9

slika 10

Razlika od ostalih je i u tome, što ova puška nema prstenje za remen, već su na mjesto njih, na gornjem i donjem dijelu usadnika probušena dva četvrtasta otvora.

JEDAN TIP ZAPADNE PUŠKE

Karabin ili tromblon

(Kratka puška »grlaš«)

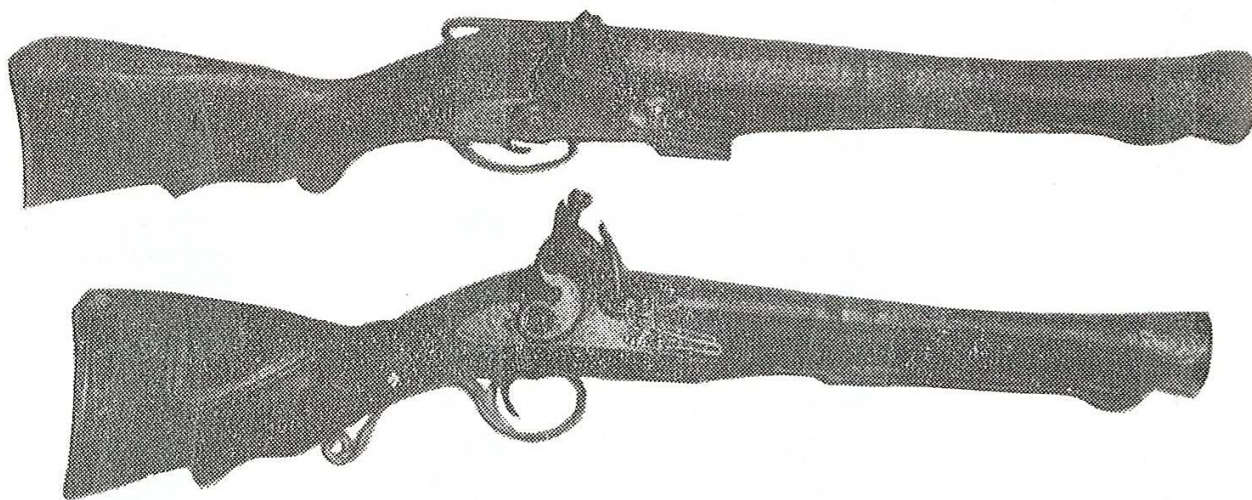
(sl. 11 inv. br. 453)

Kraj sve svoje bogate dekorativnosti, koja dominira kod prvog utiska, sigurno je da ovo oružje, koje smo odabrali između nekoliko sličnih nije bilo samo običan ukras već ozbiljno sredstvo koje u određenim prilikama s estetikom nije imalo nikakve veze.

Raskošna opremljenost ovog izvanrednog komada oružja istovremeno ukazuje na dva momenta — na istančanost ukusa odnosno jedan viši stepen estetske kulture i majstorstva njegovog kreatora, kao i društveno-ekonomski položaj vlasnika koji je želio da ima oružje dostojno sebe.

Inače ova vrsta vatrenog oružja s jako proširenim ustima cijevi, u izvjesnom smislu čini sredinu između nespretnih dugačkih pušaka i sasvim kratkih pištolja. I upravo zbog toga bilo je uglavnom oružje konjice. Ne zna se točno porijeklo naziva i pojave karabina. Po nekima, prvi karabin je konstruirao bečki puškar Kaspar Zoller 1498., kao kratku izolučenu arkebuzu, koja je u XVI st. iz Austrije preuzeta u naoružanje konjice njemačkih država i Švicarske. Do 1559. i Henrik II u Francuskoj upotrebljavao je laganu konjicu tzv. *carabiniers*.

Podatak o upotrebi karabina 1548 nalazi se u Gays-ovom djelu »*Mémoires pour l'artillerie*«. Prema drugim izvorima prve karabine su konstruirali Arapi u Španiji već u XV st. za svoje konjičke jedinice tzv. »*carabins*«, koje su navodno dobile ime po arapskoj riječi »*karab*« (oružje).⁶⁴ Od samog početka karabin je uz pištolj bio glavno oružje konjaničkih jedinica, jer je imao osobine puške, a zbog manje težine i dužine bio je pogodan za nošenje i bržu upotrebu. U Francuskoj zvali su ga još i »*tromblon*« a kod nas »*rasipača*«. Tek u XVIII i XIX st. izraz karabin sasvim se ustaljuje za konjaničko oružje.⁶⁵

slika 11

Iako nema elemenata za pobližu determinaciju ovog osobitog oružja, upravo visoki kvalitet izrade i stilski ukrasi rokoka i Louisa XVI nedvojbeno govore da ovo oružje potječe negdje iz druge polovine XVIII st. i to najvjerojatnije iz Francuske.

Kao što smo već rekli ovaj mali karabin dugačak svega 51 cm veoma je raskošno dekoriran. Svi drveni dijelovi su izrezbareni; na kundaku i usadniku preteže mrežasti motiv. Na kundaku uz stiliziranu životinjsku glavu fino su izrezbarene rozete i vitice s inkrustacijom od srebrne niti. Imitirana šipka, na usadniku, završava s izrezbarenom zmijskom glavom i isto tako srebrnom inkrustacijom i dva poluprstena. Okov kundaka, cijev, taban i štitnik obarača, načinjeni su od čelika s bogato tauširanim srebrnim, floralnim ukrasom.

Puška je snabdjevena francuskim tabanom, a sa suprotne strane metalnom prečkom i prstenom koji su omogućavali da se objesi o rame ili o unkaš.

PIŠTOLJI («KRATKE PUŠKE») I REVOLVERI

Već smo ranije rekli, da razvojna nit ovog oružja ide uporedo s razvitkom mnogo dužih pušaka i da je ono proizašlo iz jedne potrebe, koju one duže vrste nisu mogle da zadovolje.

I kao što savremene puške svih mogućih tipova i namjena, imaju svog dalekog pretka u sporim i nezgrapnim hakebuzama (fr. haquebute) odnosno arkebuzama i musketama, isto tako i najsavremeniji revolveri svih varijanti imaju svoj početak u ogromnom »petrinalu« ili »scobitusu«, konjaničkom ručnom topu, koji je ponekad bio opasnost za obje strane.

Etimološki ni do danas nije razjašnjeno porijeklo ni ime pištolja. Uglavnom preteže mišljenje, da mu je ime od talijanskog grada Pistoia, gdje su u XV st. napravili prve pištolje. Neki ga dovode i u vezu sa starim novcem »pistola« prema čijem su dijametru navodno bušili kalibar cijevi, ili s talijanskom riječi »pistallo« — jabuka, glavica, s kojom se obično završava kundak oružja,⁶⁶ dok opet mnogi smatraju da mu ime potječe od njegovog izumitelja, francuskog oficira Pistolet-a.⁶⁷

Uglavnom pod imenom pištolj, podrazumijeva se svako ručno vatreno oružje sposobno za upotrebu jednom rukom i na bliskom odstojanju. To je ujedno i njegov bitni elemenat. Sve ostalo paljenje, punjenje, gotovo je isto-vjetno kao i kod ostalog ručnog oružja, musketa, arkebuza, pušaka itd.⁶⁸

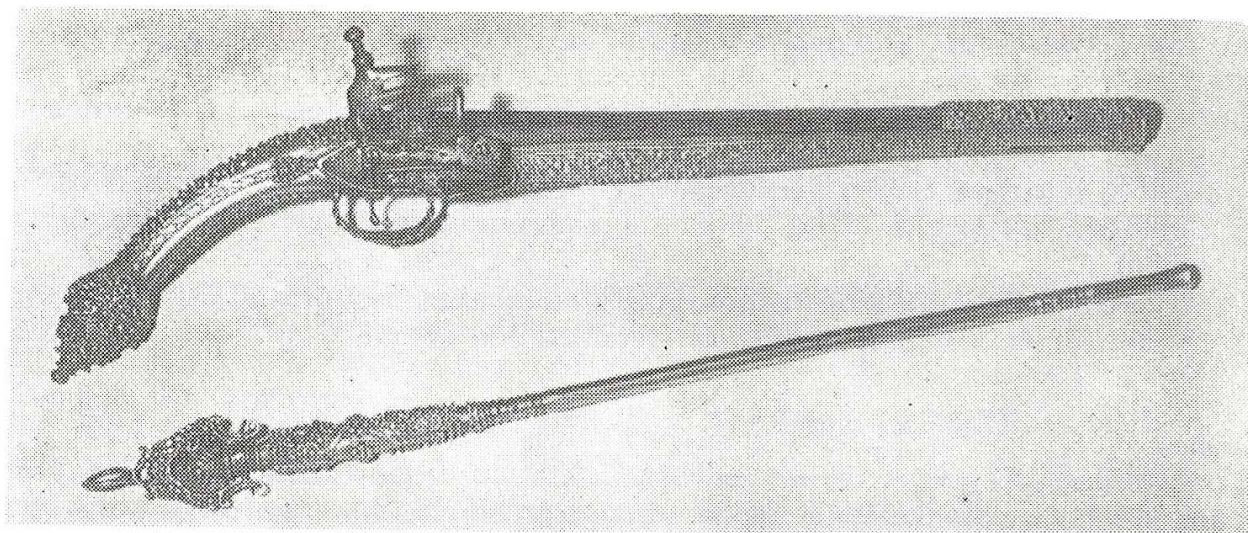
Od srodnog i njegovog kasnijeg potomka, revolvera, pištolj se razlikuje po tome što revolver ima ili više cijevi ili valjak s više otvora koji se okreću oko jedne osovine, dok je kod pištolja cijev nepokretna.⁶⁹

Za pištolj, kod nas se ponekad kao sinonim upotrebljava i turska riječ »kubura« što u stvari znači torbu u kojoj se pištolj nosi (pištolj kuburaš). U narodnim pjesmama pa čak i u nekim starijim riječnicima (Vuka Karadžića, Maretića i dr.) pištolj se javlja kao »mala puška« i to najvjerojatnije zbog toga što su stari pištolji svojim dimenzijama približno odgovarali manjim tipovima pušaka.⁷⁰

Od raspoloživih pištolja, većina su zapadne provenijencije, iako muzejska zbirka, raspolaže i s nekoliko lijepih primjeraka turskog oružja. Od ovih smo izdvojili tipičnije, od kojih je svakako najinteresantniji pištolj tzv. celina.

Celina ili ledenica

Po svim detaljima ovaj pištolj, predstavljen na slici 12 (inv. br. 454) odgovara Curčićevoj »kratkoj pušci« ledenici ili ledenjači odnosno celini, dželini ili calini kako tu vrstu nazivaju u Metohiji gdje su ju najviše izradivali.⁷¹

sl. 12

Muzej Slavonije ima dva potpuno identična primjerka ovog veoma dekorativno izrađenog pištolja.

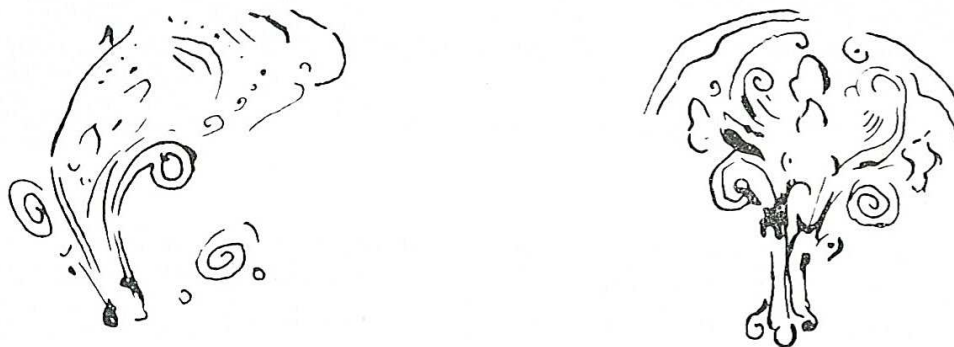
Po svojim karakteristikama ovaj tip znatno se razlikuje od drugih srodnih vrsta. Prije svega sav je izrađen od metala što je osnovna osobina celine. Osim cijevi koja je izrađena od čelika i kovanog željeznog tabana, sve ostalo okovano je srebrom s lijevanim i krupnozrnatim ukrasima. Isto tako je ornamentirana jabučica ili srazmjerno mala glava kundaka koja je elegantno izvedena u šiljak.

Taban je turski sa stiliziranim ukrasima na karšiluku, orozu i desnoj strani velike opruge. S obzirom da nema nikakvih natpisa ni drugih oznaka, ugravirani ukrasi su i najvažniji elementi za identificiranje porijekla ovog pištolja.

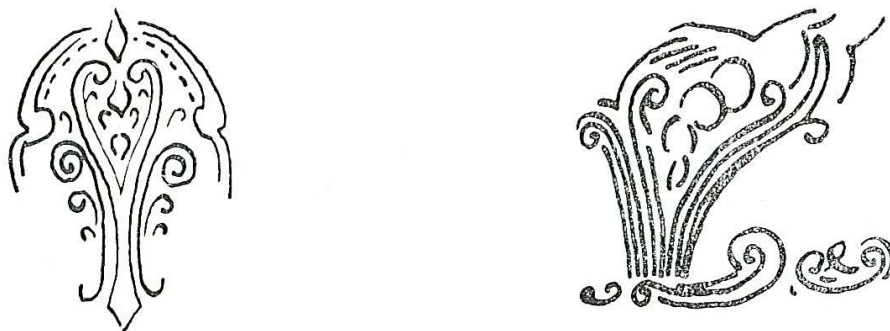
I sam taban nepobitno dokazuje, da pištolj potječe iz radionice nekog turskog ili arnautskog puškara. A kako je već i Ami Boué opisao takve pištolje nazvavši ih venedicima ili prizrencima, to je ujedno i putokaz prema Prizrenu »glavnoj oružarnici Balkana« gdje se izrađivalo upravo takvo oružje.⁷²

A ako pištolj celina, koji se kao Karađorđev pištolj nalazi u Muzeju Prvog srpskog ustanka u Beogradu, a na kojeg je ukazala Đurđica Petrović (»Vesnik« Muzeja JNA br. 2 str. 88), potječe iz prizrenske radionice navodno nekog Osmana, onda gotovo nema nikakve sumnje da i celine u fundusu ovog muzeja potječu ne samo iz istog grada već i od istog puškara, jer su i ukrasi na tabanu ovih celina potpuno isti kao i oni na »Karađorđevom pištolju«.

Radi kompariranja donosimo stilizirane ornamente koji se nalaze na tabanima spomenutih celina:

Sl. 13 a Ornamenti tzv. »Karađorđeve celine« (»Vesnik« Muzeja JNA br. 2)

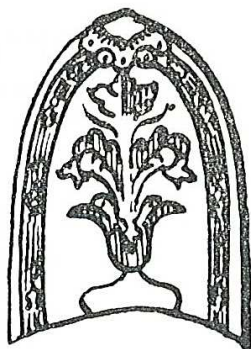

Sl. 13 b Ornamenti celine u Muzeju Slavonije

Detaljnije posmatrajući ove prizrenske pištolje, nužno se nameće pitanje: do koje mjere su one originalni rad prizrenskih majstora. Naime, već na prvi pogled postaje uočljivo da svi njihovi elementi nisu rezultat iste tehnike i rad istih ruku. Tako na primjer, dok taban odskače svojom nezgrapnošću i primitivnom izradom, čelična cijev, fino kanelirana po sredini i srebrni okov s lijevanim ornamentima odaju bolje majstorstvo i jednu daleko savršeniju tehniku. A čak ni bobasti motiv nije orijentalan.

To sve potvrđuje zaključak, koji na kraju krajeva i nije nov. Prizrenski majstori nisu radiili uvijek potpuno oružje već su vrlo često nabavljali polugotove puške i pištolje na strani, najviše u Veneciji (pištolj — venedig) da bi ih onda dovršili dodajući im po neki svoj dio. Kod svega toga ne mogu nas zbuniti ni sitni orijentalni ukrasi na donjoj strani metalnog usadnika, jer je očito da oni stilski ne spadaju tamo, kao ni način kako su rađeni. Najvjerojatnije oni su naknadno utucani prema želji i ukusu kupca.

Kad je već bilo riječi o gravurama na tabanu, ostala su još neka otvorena pitanja. U prvom redu, da li su te gravure sasvim siguran element za utvrđivanje radionice u kojoj je pištolj rađen i u kojoj mjeri su oni originalna ideja prizrenskih puškara? Na ovo nas navodi izvjesna podudarnost biljnog motiva s karšiluka opisanih celina, jasno primitivnije rađenog, sa gravurom na udarnoj pločici (karšiluku) karabina na sl. 11, djela evropskih majstora.

Sl. 14 a Gravura na karabinu sa sl. 11

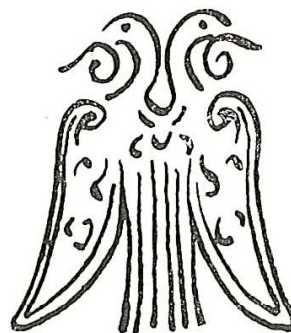
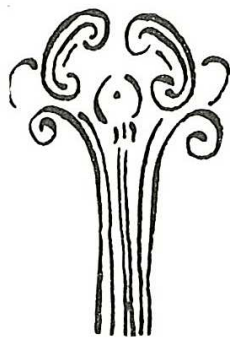

b gravura na karšiluku prizrenske celine

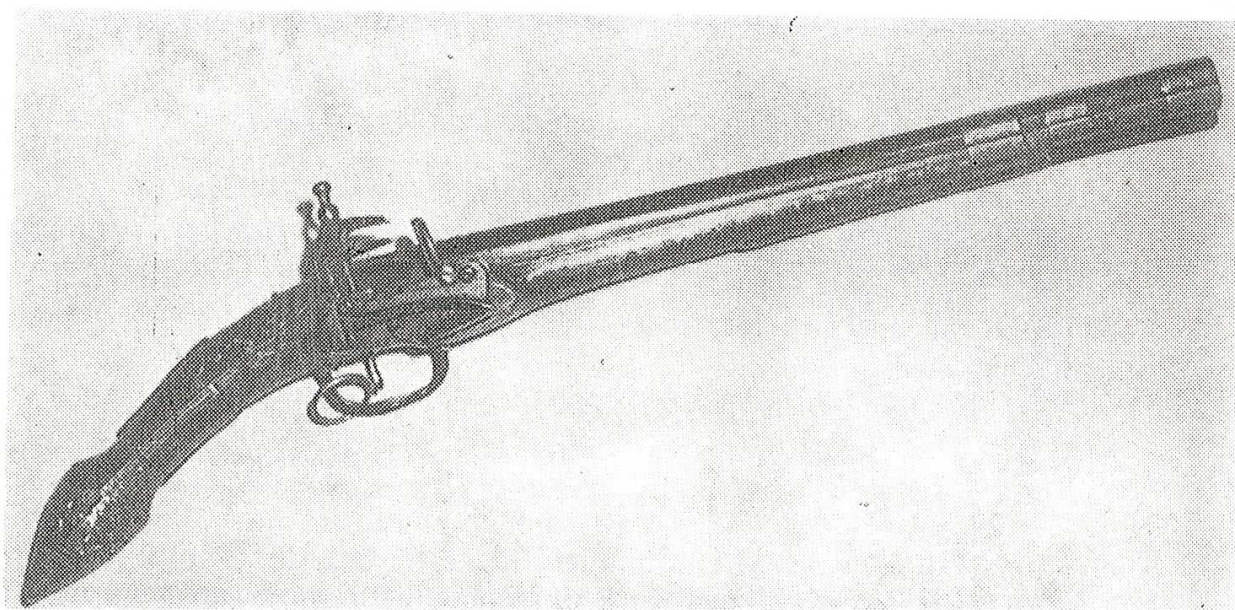
Sličnost ovih crteža navodi na sumnju, da li je ova dekoracija kod prizrenskog pištolja uopće oznaka majstora ili tek nevješto oponašanje evropskih uzora.

Moguće se određeniji odgovor može dobiti upoređujući dva potpuno identična primjerka prizrenskih pištolja (čak i po godini izrade, urezanoj kraj obarača), o kojima će kasnije biti više riječi.

Iako su svi ostali ukrasni elementi na orozu i na velikoj opruzi potpuno isti, na karšiluku jedne celine slika 15 je dok je na ovaj ornament drugom primjerku ovaj

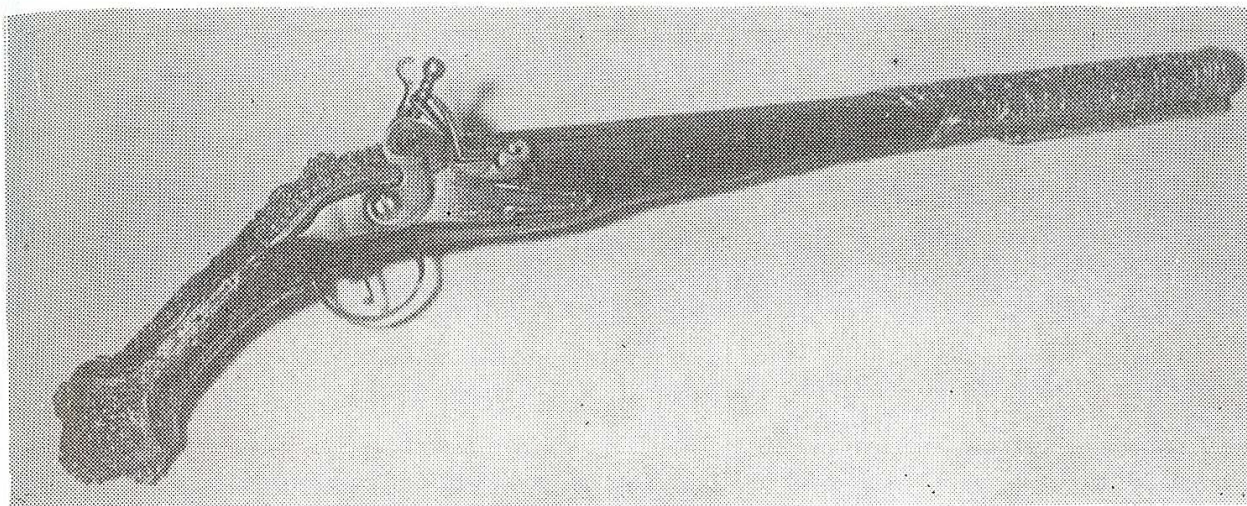
Obje celine od kojih je jedna na slici 15 odgovaraju inače tipu pištolja prikazanog u raspravi Đurđice Petrović »Puškarski zanat u Metohiji«, »Vesnik« Muzeja JNA br. 2. Načinjene su od tuča. Cijev pištolja prema zadnjem nišanu tauširana je pozlaćenim ornamentom i nerazumljivim natpisom **~L I O I I > C**. (ollollo?) a iza toga su tri reljefna polukruga. Druga, inače u svemu ostalom potpuno ista cijev je bez ukrasa. Cijevi su pričvršćene s tri mjedena prstena za usadnike od mjedi koji su ukrašeni geometrijskim ugraviranim ornamentima. Tabani obiju celina kao što smo rekli imaju ukrašen karšiluk, oroz i donji dio velike opruge.

sl. 15

Oko vrata kundaka omotana je mjedena žica radi zgodnijeg držanja pištolja u ruci, a ispod njega probijeni bakreni ornament ukrašen crvenim koraljem.

Obje celine kraj obarača imaju urezane arapske brojke, vjerojatno godinu izrade (1293. po hidžri).

sl. 16

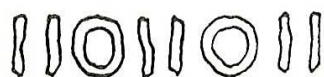
Pištolj »Skadarka«
(sl. 16 inv. br. 424)

Ovaj naziv je kod nas uobičajen za vrstu pištolja kojima je veći dio okova izveden u filigranu od tanke srebrne žice, a ukrašen koraljima (merdžanima) a po Skadru, mjestu njihove navodne izrade.⁷³

Međutim, interesantno je, da se cijev ove »skadarke« potpuno podudara s cijevi »prizrenskog« pištolja — po sredini je profilirana i ukrašena istim tauširanim ukrasom i tri polukružna reljefa. A što je još značajnije i na njoj je oznaka vjerojatne radionice »ollollo«. U svemu ostalom se ove dvije vrste bitno razlikuju. Prizrenski pištolj ima izduženu glavicu kundaka turski taban i orijentalne ukrase. Tzv. »Skadarka« naprotiv ima evropski taban (francuski) s malim stiliziranim listom izvučenim iz velike opruge. I okov cijevi od srebrnog ornamentiranog lima je evropski. Jedino je kruškoliki kundak dekoriran orijentalnim filigranom s umetnutim zrnima koralja. Ako se ima u vidu Vukasovićeva tvrdnja, da su se ovakvi pištolji istovremeno izrađivali i u Dubrovniku i Kotoru,⁷⁴ gdje je također bio razvijen filigranski zanat, onda smo skloniji pretpostavci, da zapravo ovaj pištolj i nije prava »skadarka« već samo pištolj rađen za tursko odnosno balkansko tržište.

U ovoj prilici nas posebno zaokuplja nejasan natpis na cijevi s pomalo romanskim prizvukom, kojeg smo našli i kod prizrenske celine. Međutim teškoća oko transkribiranja ovog natpisa ujedno otežava i utvrđivanje provenijencije ovih cijevi.

Moguće nas na pravi trag upućuje Demminov podatak, koji je u popisu znakova i inicijala starih njemačkih kovača oružja zabilježio i oznaku jedne radionice koja je čak do XI stoljeća kovala vikinške mačeve s oznakom

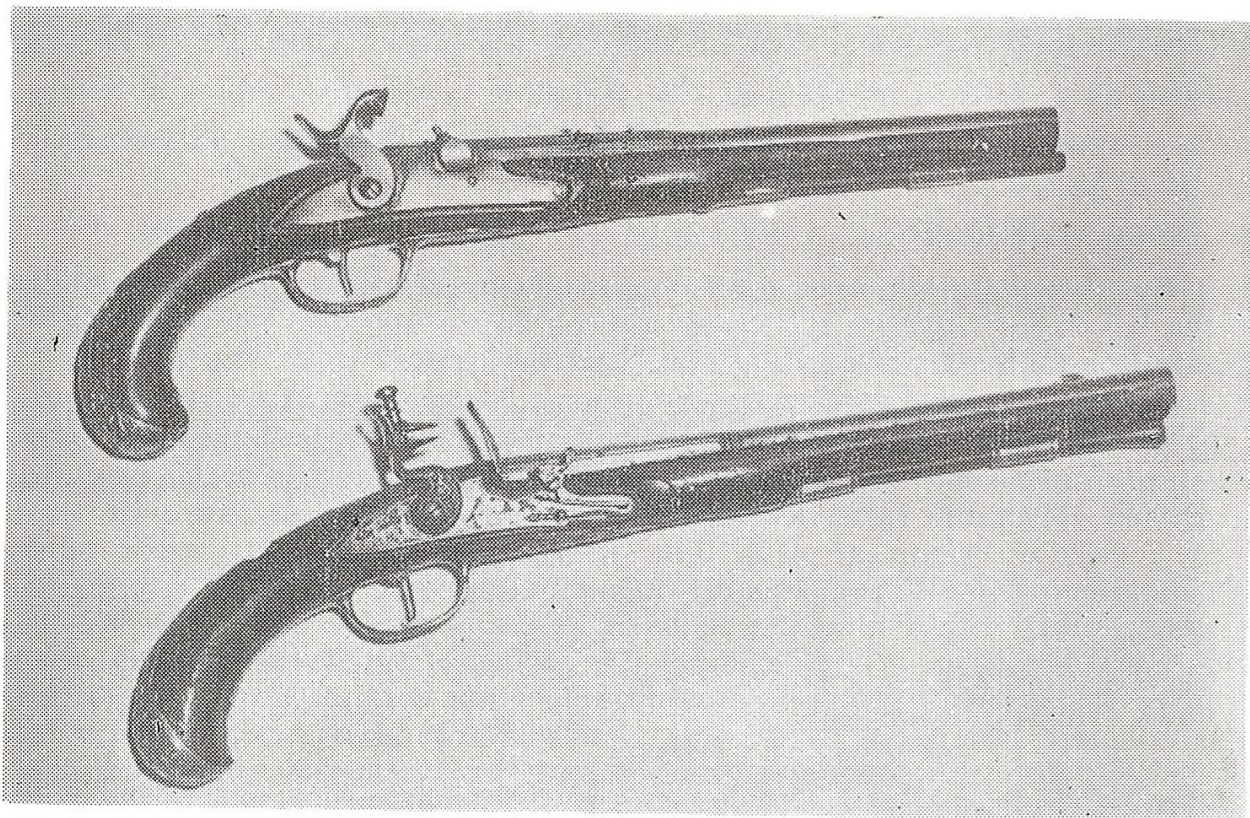

Razumljivo teško je prosuditi da li se radi o jednoj

slučajnoj koincidenciji ili možda o jednoj porodičnoj tradiciji kovanja oružja koja se kroz stoljeća produžavala sve do njihovih potomaka koji su kovali i cijevi i obilježili ih prastarim ali moderniziranim porodičnim znacima, koje smo pronašli i na našim pištoljima.⁷⁵

»Lisanka«

U nedostatku drugog poslužili smo se i ovom prilikom imenom kojeg je dao Čurčić, iako nije jasno zbog čega je taj pištolj tako nazvan i na osnovu čega je taj autor tvrdio da je ova vrsta pištolja pravljena na otoku Visu (Lisi). Osim jabuke koja je nešto savijena poput kljuna na dalmatinskim pištoljima svi ostali elementi neosporno dokazuju da je pištolj, kontinentalnog, evropskog porijekla. Na lijepo rađenom tabanu pištolja na kremen ugravirani su lovački motivi — jelen u bijegu, lovac s rogom i pas. Na samom kokotu je cvijetasti ornamenat. Na jantahti (suprotna strana od tabana) od žutog rezbarenog lima, je ukras također s lovačkim motivom: dva psa u borbi sa veprom. Jabuka pištolja, okovana je također sa žutim rezbarenim limom, koji je upravo rađen za ovu formu kundaka. Na tom okovu je ženski portret dok je na vrhu jabuke stilizirana lavlja glava.

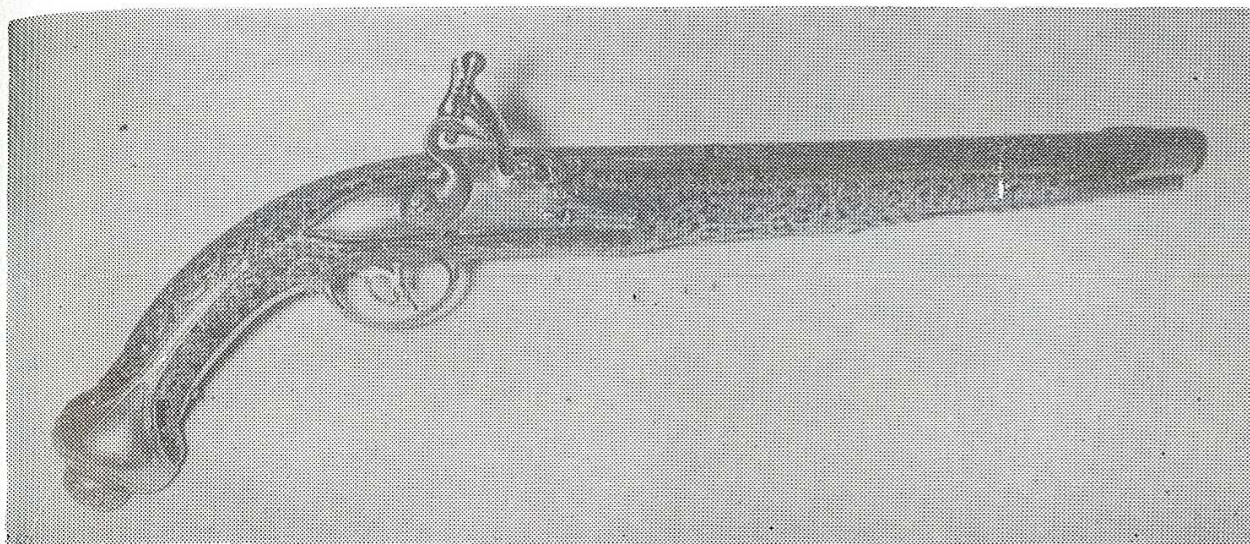
(sl. 17 inv. br. 428 i 418)

Štitnik obarača isto tako je graviran. Na njemu je prikazan vojnik iz vremena Eugena Savojskog, kako nabija pušku, a u pozadini cijev i tri zastave.

Cijev je pri dnu prizmatična i kanelirana.

Drugi pištolj (inv. br. 418) koji je prerađen na kapislu (piston), osim savremenijeg tabana razlikuje se od prvog samo po tome što ima na jantahti ratni motiv; s konjanicima u jurišu, svezanim zarobljenicima i srednjevjekovnim gradom i na štitniku obarača konjanika kako nišani.

Ako se uzme da su rustikalni, lovački i ratni motivi oznaka XVIII stoljeća onda je vrlo vjerojatno, da obadva pištolja potječu iz istog vremena s tom

sl. 18

razlikom što je drugi u XIX stoljeću pretrpio izvjesnu modifikaciju kad je dobio savremeniji mehanizam na kapislu. Sudeći po motivima najvjerojatnije da se radi o austrijskom pištolju.

* * *

Iako nam sva izražajna sredstva forma, bogatstvo okova i gravura ne pomažu kod utvrđivanja identiteta izvanredno interesantnog pištolja na slici 18, (inv. br. 432) mi upravo zbog ovih njegovih dekorativnih elemenata donosimo i njegov prikaz.

Osnovni oblik je manje više kao kod svih pištolja kremenjača. No zato je ukras vrijedan više pažnje, na koji je i njegov majstor morao biti naročito ponosan.

Na drvenom kundaku minuciozno je probijen srebrni okov u formi delikatnog vitičastog ukrasa praćenog nizovima grupiranih sitnih kružića.

Srebrna jabuka kundaka ukrašena je graviranim dugmetom na vrhu i lisnatim nizovima sa strane, dok su na štitniku gravirane vitice, palmete i kartuše. Čelična cijev tauširana je također floralnim i zupčastim ukrasom od srebra.

Pištolj je snabdjeven francuskim tabanom i po svemu podsjeća na pištolje kremenjače XVII stoljeća.

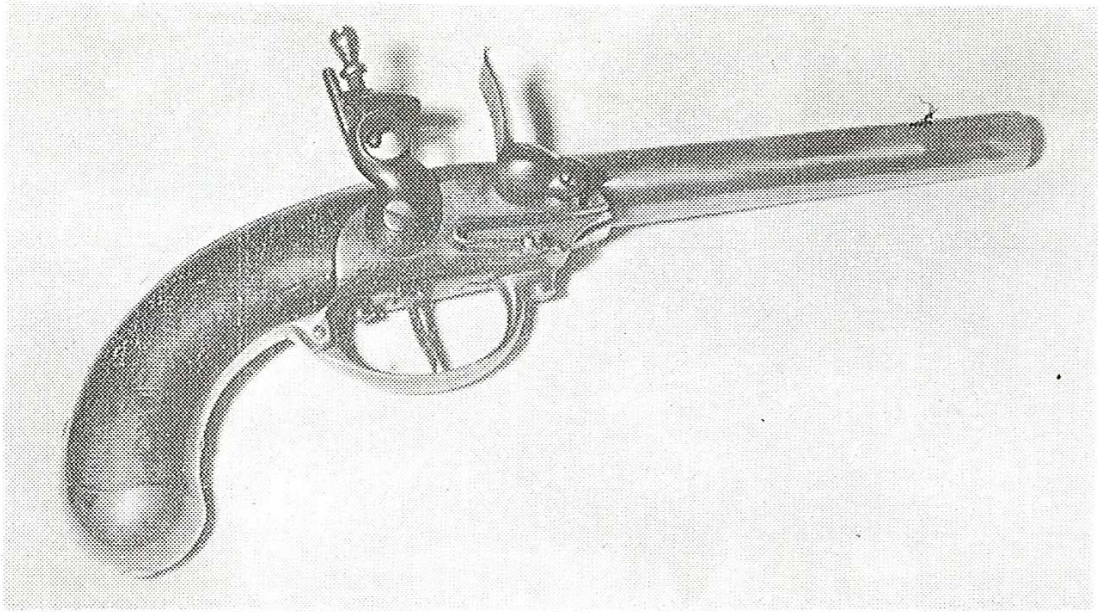
Dva vojnička pištolja XVIII stoljeća

Kurzivni natpis »Maubeuge« na mjeđenoj podlozi ispod oroza na pištolju sl. 19 (inv. br. 425) jasno govori o provenijenciji ovog pištolja.

Pogranični grad Maubeuge koji je sporazumom u Niemegenu 1678. pripao Francuskoj, od 1704. bio je istaknuti centar »kraljevske manufakture oružja« sve do njenog preseljenja u Châtellerault 1830.⁷⁶

Ovaj pištolj, proizvod renomirane radionice, nalazimo pod konac XVIII st. jednako u naoružanju kako francuske tako i austrijske konjice.

Na drvenom dijelu kundaka u jedva vidljivom pravougaoniku utisnuti su inicijali M.V.C.S., vjerojatno oznaka neke jedinice. Jabuka pištolja, štitnik i podloga tabana su od masivne mjedi i sasvim jednostavni. I francuski taban kao i teška čelična cijev također su bez ikakvog ukrasa.

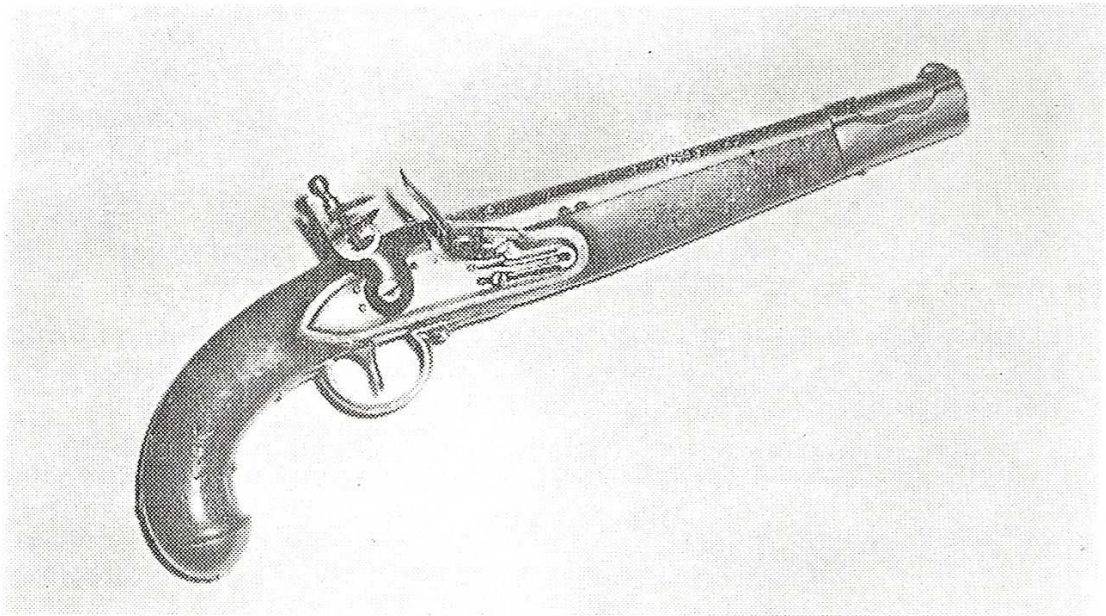
sl. 19

I pištolj na slici 20 (inv. br. 435) isto tako nalazimo u naoružanju francuskih specijalnih mamelučkih odreda Konzulske garde, pod konac XVIII stoljeća kao i austrijske konjice 1798.⁷⁷

Da li je ovaj model pištolja bio proizvod samo jedne manufakturne radionice (kod Francuza u Versaillesu) ili više njih to se iz literature nije moglo razabrati.

Pištolj, vlasništvo ovog muzeja, ima na više mjesta utisnuta slova. Nad ležištem metka je I. B. A zatim odmah iznad, u sitnom kružiću kao i sa strane opet B. Na mjedenom prstenu koji spaja cijev i usadnik je slovo G, a to su po svoj prilici tragovi faznog rada odnosno serijske proizvodnje kako su se izrađivali dijelovi ovog pištolja.

Svojom jednostavnošću i solidnošću ovaj pištolj je tipično vojničko oružje. Za razliku od prvog, čelična cijev mu je čitavom dužinom učvršćena u

sl. 20

usadnik i to mjedenim prstenom koji je na gornjem dijelu izrezan i ima markantan nišan. Jabuka, štitnik i falja na čeličnom tabanu na kremen isto tako su od mjedi.

VIŠECJEVNO ORUŽJE

Već najraniju pojavu pušaka i pištolja pratio je i problem mučne bespomoćnosti vlasnika oružja, praktično razoružanog od ispaljivanja do ponovnog nabijanja.

Taj nedostatak, do novijeg vremena, obično se rješavalo čitavim malim arsenalom pištolja zataknutih u posebne pojaseve (tur. bensilahe), velike džepove ili kuburluke na sedlu, čitav mali tovar koji je donosio bezbroj neprilika.

Razrešavanje problema počelo je sa velikim, tzv. »Mrtvačkim orguljama« (»Totenorgel« ili engl. »death organs«) zapravo pokretnim topovima, s cijevima poredanim kao na orguljama.⁷⁸

No to nije bilo u stvari ono što su ljudi ratobornog ili ne baš suviše odvažnog duha, tražili. Zbog toga se već od samih početaka vatrenog oružja mnogo znanih, još više anonimnih konstruktora mučilo oko svih osnovnih formi lakšeg oružja, višecjevno ili na bubanj, a na čiju se širu primjenu trebalo još dugo čekati, sve do usavršavanja mehanizma za paljenje.

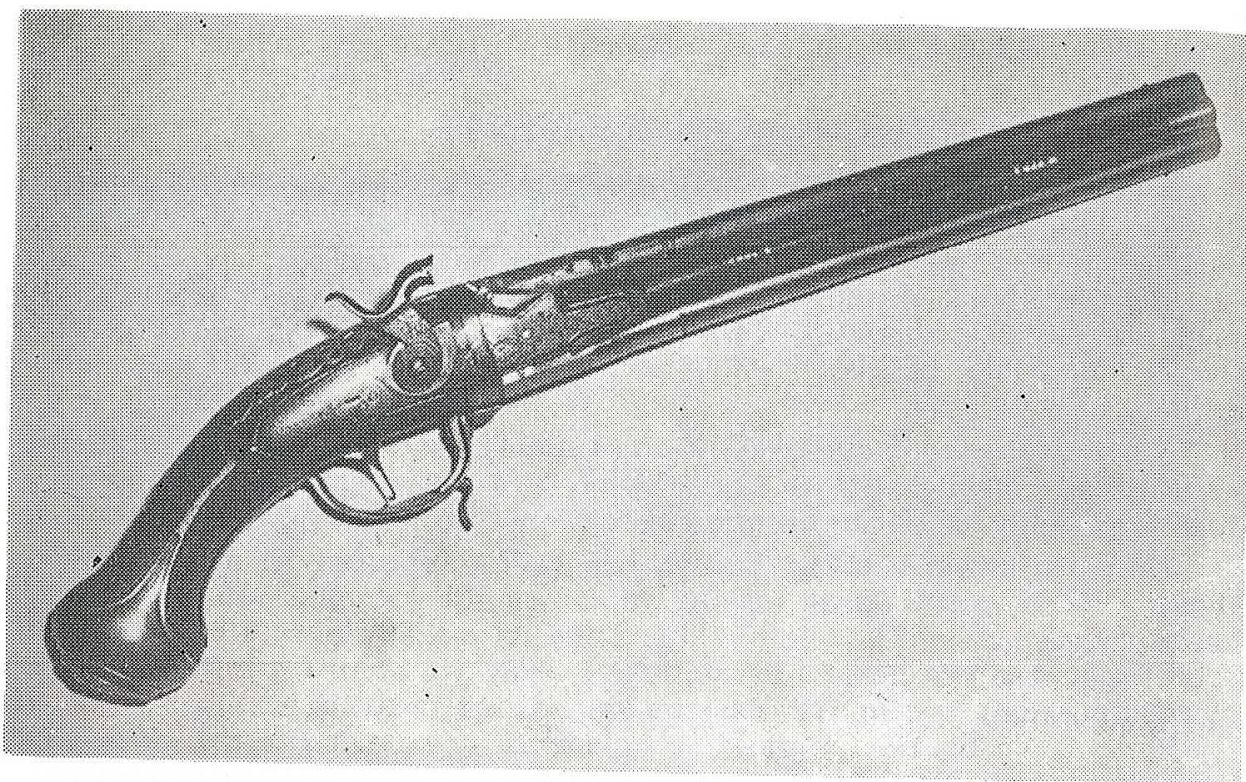
Prvo takvo oružje spominje se u jednom inventaru Bastille 1435. god. dok se kao najstarija poznata forma čuva u londonskom Toweru jedna lovačka, sedmocijevna puška iz 1612. godine.⁷⁹

Krajem XVIII i prvom polovinom XIX stoljeća, već je konstruirano dosta modela oružja ovakvog tipa. H. L. Peterson posebno ističe Henry Nock-a, londonskog puškara kao najuspješnijeg konstruktora višecjevno oružja u posljednje dvije decenije XVIII stoljeća. Ovaj inventivni puškar i kasniji vlasnik jedne od najrenomiranijih engleskih manufaktura oružja, upravo je zasipao svojim izumima britanske vojne vlasti i Istočno indijsku kompaniju. Godine 1781. dobio je monopol za snabdijevanje kraljevske mornarice tzv. »volley gun«, puškama sa 7 cijevi iz kojih su se kasnije razvili drugi tipovi — lakše lovačke puške, puške s pokretnim cijevima, višecjevni pištolji, specijalni konjanički s dvije i tri cijevi. U isto vrijeme konstruiran je i sasvim neobičan pištolj s četiri cijevi tzv. »pačja noga« (»patte de canard« ili »duck's — foot pistol«) koji je kao i kasniji Lillycrapov zbog nepraktičnosti bio samo kratko vrijeme u upotrebi. Tek uvođenjem tabana na kapislu ili piston (»platine à percussion«), mnogo lakšeg i jednostavnijeg mehanizma, pomoglo je razvoju novijih tipova ručnog vatrenog oružja, posebno revolvera. Kao izumitelji spominju se 1835. Samuel Colt, 1859. Christian Sharps, 1857. William Marston, 1860. John Lindsay, dok su se 1873. pojavili A. E. i P. H. Jarre s neobičnim »pistolet-harmonica« kao i mnogi drugi u jednom vrtoglavom tempu tehničkog razvoja, mnoštva izuma i njihovog usavršavanja.⁸⁰

Dvocjevni pištolj na kapislu

Prelazni tip od klasičnog pištolja kremenjače ka oružju s više hitaca je pištolj na kapislu na slici 21. (inv. br. 413). Primjerak takvog pištolja prikazao je i Čurčić u svom poznatom pregledu oružja prozvavši ga jednostavno narodnim imenom »Okrit« radi njegovih okretljivih cijevi.⁸¹

Ovaj pištolj u svemu je dugačak 50 cm, a savremeniji je od Čurčićevog »Okrita«, jer namjesto tabana na kremen ima već taban na kapislu.

sl. 21

Dvije cijevi, obilježene ugraviranim brojevima 1 i 2 mogu se okretati potezanjem specijalne, lijepo izrađene polugice, koja je ugrađena u štitnik obarača. Imaju zajednički oroz, a svaka posebno ležište za kapislu. Cijevi su duge 30 cm i potpuno jednostavne (glatke) osim kratkog prizmatičnog dijela pri dnu. Taban zajedno s orozom ukrašen je cvjetastim gravurama među kojima je natpis BERGH koji ujedno označava i njemačko porijeklo ovog pištolja, jer se prema Demminu ova radionica spominje u XVIII i XIX st. u Njemačkoj.⁸²

Kundak je izrađen masivno od drveta s okovanom jabukom koja završava mjedenim reljefnim ukrasom sa ženskim portretom.

* * *

Prelazna forma prema revolveru je i mali dvocjevni pištolj na slici 22 pod c. (inv. br. 434).

Pištolj je na kapislu i nepoznate provenijencije iako na svakoj od dvije oktogonalne cijevi ima utisnuti znak (vjerojatno radionice) i broj

18. Obje cijevi su fiksirane, a opaljivanje se vrši pomoću dva oroza koji imaju zasebne okidače. Kundak je drven i sasvim jednostavan.

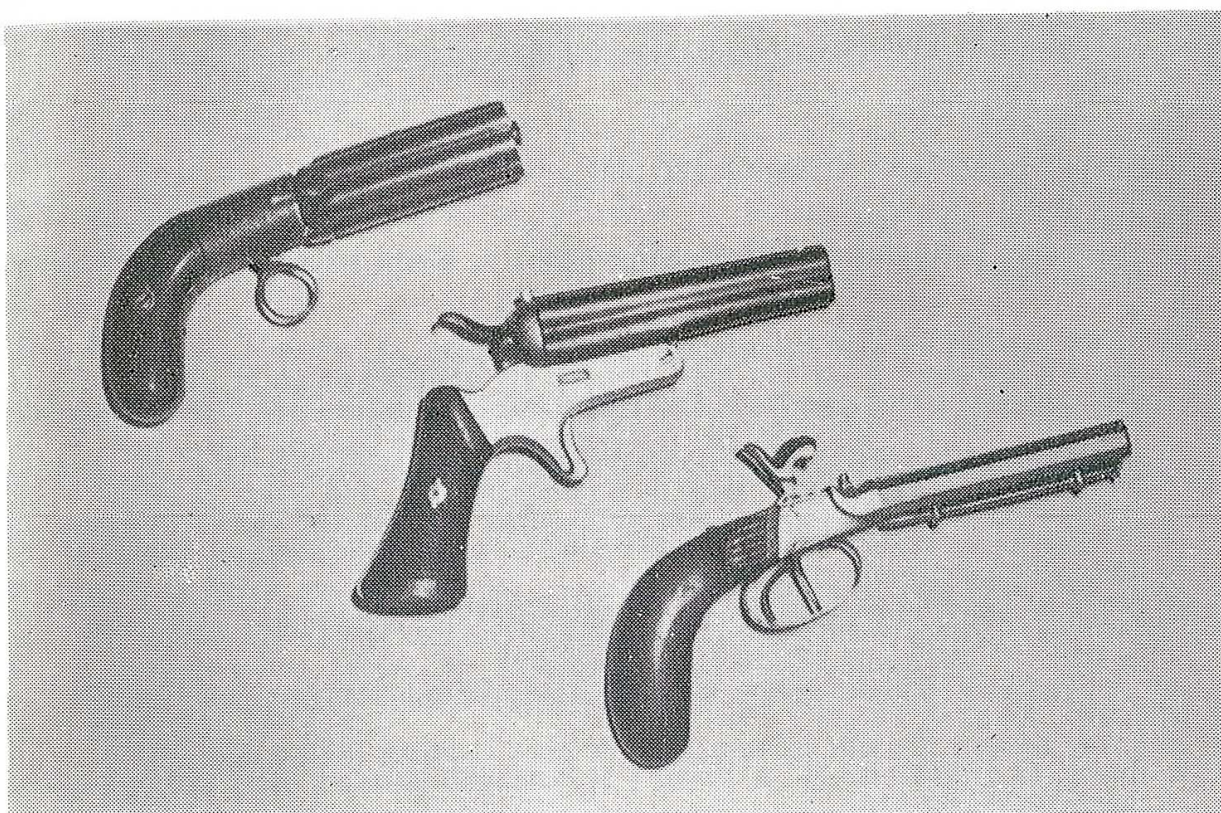
Višecjevni revolveri

Kad je riječ o revolverima, kolekcionari i ostali poznavaoци oružja, jasno razlikuju oružje sa cijevima koje se okreću, a koje su zbog neobične asocijacije s posudom za biber, jednostavno i prozvali »bibernjače« (fr. poivrière,

engl. pepperbox) i oružje s pokretnim cilindrom ili burencem (fr. barillet) za koje su rezervirali naziv revolver.⁸³

U periodu od 1830.—1860. dosta je evropskih puškara proizvodilo »bibernjače«; u Engleskoj, Joseph Lang, J. R. Cooper i James Purdey, u Americi Robins i Lawrence, u Irskoj Rigby, dok je kontinent osvojio patent Mariette koji se od 1837. proizvodio u Belgiji, a kasnije i u Francuskoj. Ovaj posljednji prepoznaje se po specifičnom prstenastom okidaču i skrivenom čekiću (orozu) kao i pričvršćenim cijevima oko jedne osovine.

No unatoč neospornim preimućstvima koje su imali ovi revolveri u odnosu na dotadašnje pištolje kremenjače, »pepperbox-i« kako su ih najčešće nazivali, imali su dosta i nedostataka, koji su ponukali konstruktore da ih što skorije zamijene s revolverima s jednom cijevi. Prije svega iz njih se teško gađalo zbog mnogo cijevi i otežanog okidanja. Uz to su bili i teški, a naročito oni s mnogo cijevi (18—24 cijevi), za koje je trebala veoma čvrsta ruka.⁸⁴

a

b

c

sl. 22

Revolver na slici 22 (pod a inv. br. 651) je jedan od spomenutih primjeraka Mariette sistema. Ima šest cijevi, koje se okreću oko jedne osovine pri potezanju prstenastog okidača koji istovremeno i opaljuje revolver. Prstenasti okov revolvera izrađen je od finog čelika i ukrašen floralnim gravurama.

William Elliot je svojim patentom od 1862. nastojao ukloniti nedostatke »pepperbox-a«, konstruirajući revolver s nepokretnim cijevima, a pokretnim udaračem. Naime, udarač kod njegovog revolvera stavljen je na jedan kotačić koji se pri potezanju okidača okreće i tako po redu pali svaku od četiri cijevi koliko ih revolver ima. Na sličnom principu je i »patent Bidermann« čiji je model prikazan također na slici 22 u sredini (pod b inv. br. 652). Razlika je u tome, što se kod ovog patenta okreće, samo mali udarač, u svom okviru

i tako opaljuje po redu cijevi. Ovaj revolver je kombinacija čelika, mjedi, i drveta. Cijevi, oroz i udarač su od čelika. Okov u koji je utisnut kružni natpis »patent Bidermann« je od mjedi, dok je kundak drveni.

- 1 F. Engels, Izabrana vojna djela I, Beograd 1953, p. 109.
- G. Škrivanić, Prilozi za proučavanje razvoja vatrenog oružja, Vesnik Vojnog muzeja JNA, Beograd 1955. br. 2 p. 72
- 2 P. Sixl, Entwicklung und Gebrauch der Handfeuerwaffen, Zeitschrift für historische Waffenkunde I/6 p. 113
- G. Škrivanić, o. c. p. 72
- 3 Sixl, o. c. p. 115—116
- 4 St. Stanojević, Narodna enciklopedija III p. 276., Zagreb 1928. (Trojanović, »Oružje«)
- 5 Mihajlo Dinić, Prilozi za istoriju vatrenog oružja u Dubrovniku i susednim zemljama, Glas SKA CLXI, Beograd 1934. p. 64
- 6 Mon. Rag. IV, fol. 166. (Izdanje JA, Zagreb 1896.)
- 7 Ibidem, fol. 92
- 8 Ibidem, fol. 198
- 9 Mavro Orbini, Il regno degli Slavi, Pesaro 1601. fol. 284.
- 10 M. Dinić, o. c. p. 84
- 11 M. Dinić, o. c. p. 96
- 12 Ibidem, p. 86
- 13 V. Klaić, Povjest Hrvata, Zagreb 1911, III p. 224
- 14 Ibidem p. 280
- 15 Ibidem IV, p. 353 i 356.
- 16 K. Hörmann, Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini I, Zagreb, 1898. p. 127.
- 17 Klaić, o. c. V, p. 106.
- 18 Acta comitialia, II p. 38 (Izdanje JA, Zagreb 1915.)
O padu Požege pod tursku vlast postoje tri različite datacije. Šišić utvrđuje 1532. kao godinu njenog pada, kad su ju Turci osvojili po povratku s neuspjele vojne na Kiseg (»Županija virovitička u prošlosti«, Osijek 1896. p. 16). U kasnijem podatku kojeg Šišić donosi u Acta comitialia (lib. II p. 11, Zagreb 1915.) izlazi da je Požega zauzeta u januaru 1537. dok Klaić u vijesti koju prenosi od Isthuanffy-a: »... da je sandžak beogradski Mehmedbeg pošao iz Osijeka na Požegu te ju lako osvojio...« tvrdi da je Požega pala 1536. godine (Povjest Hrvata V, p. 114.).
- 19 Monumenta habsburgica, III p. 160 (JAZU, Zagreb 1917.)
- 20 S. Barabas, Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio I, p. 164.
- 21 Gliša Elezović, Mühimme Defteri, Beograd 1950. III/1812
Gavro Škrivanić, Turski pohod na Siget 1566., Vesnik Muzeja JNA 4 p. 197.
- 22 Klaić o. c. V, p. 120
- 23 Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches II Pesth 1834. p. 322.
- 24 V. Čurčić, Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini, Glasnik Hrv. drž. muzeja u Sarajevu 1944. p. 166.
- 25 G. Škrivanić, o. c. p. 198
- 26 Ibidem, p. 199.
- 27 Klaić o. c. V, p. 157.
- 28 G. Škrivanić, o. c. p. 203
- 29 Ibidem
- 30 R. Lopašić, Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII st. iz Štajerskog zemalj. arhiva u Grazu, »Starine« JAZU XIX Zagreb 1887. p. 20.
- 31 Erich Haenel, Alte Waffen, Berlin 1920. p. 90
- 32 Demmin, Die Kriegswaffen, Leipzig 1893. p. 127.
J. Schön, Geschichte der Handfeuerwaffen, Dresden 1858. p. 41
- Slobodan Radisavljević, Prilog proučavanju porekla pištolja, Vesnik Muzeja JNA 4, p. 156.
- 33 W. Boenheim, Waffenkunde, Leipzig 1890. p. 447.
- 34 Sl. Radisavljević, Neka razmatranja o puški fitiljači, Vesnik Muzeja JNA 1, p. 45.
- 35 Encyclopaedia Britannica, London 1963. Volume 17 p. 961 (»Pistol and revolver«)
- 36 Boenheim o. c. p. 483.
- 37 Enc. Britannica o. c. p. 962.

- 38 Harold L. Peterson, *Armes à feu*, Paris 1963. p. 116.
- 39 Hazim Šabanović, *Evlija Čelebija* (Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama), Sarajevo 1957. II p. 353.
- 40 Fermentžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892. p. 353.
- 41 J. Bösendorfer, *Crtice iz slavonske prošlosti*, Osijek 1910. p. 377
- 42 I. Mažuran, *Najstariji zapisnik općine Osijek*, Osk 1965. p. 49.
- 43 Bösendorfer, o. c. p. 391.
- 44 Bösendorfer, *Diarium sive prothocollum venerabilis conventus s. Crucis Inventae Essekini ab anno 1686.* (Starine, JAZU, Zagreb 1916.) p. 112.
- 45 S. Benović, *Osijek i oslobodilačka borba u Prvom srpskom ustanku* (Hrvatsko kolo MH, Zagreb 1953.) p. 398.
- A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva*, Srp. kr. akademija, Subotica 1937. III p. 492
- 46 A. Ivić, o. c. p. 464
- 47 Ibidem, p. 507
- 48 A. Ivić, o. c. p. 325.
- 49 A. Boué, *Turquie d'Europe*, Paris 1840. p. 136.
- 50 Stanojević, *Narodna enciklopedija III* p. 277 (Trojanović, »Oružje«)
- 51 Đ. Petrović, *Puškarski zanat u Metohiji*, *Vesnik Muzeja JNA* 2, p. 86.
- 52 V. Čurčić, o. c. p. 175.
- 53 Ibidem
- 54 F. Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens*, Leipzig 1925. p. 149. Đ. Petrović, o. c. p. 86.
- 55 Boheim, o. c. p. 468.
- 56 Čurčić, o. c. p. 186.
- 57 Stanojević, o. c. p. 277
- 58 A. Demmin, o. c. p. 1026
- 59 A. Boué, o. c. p. 137
- Đ. Petrović, o. c. p. 87.
- 60 Đ. Petrović, *ibidem*
- 61 Čurčić, o. c. p. 185.
- 62 H. L. Peterson, *Encyclopedia of firearms*, New York 1966. p. 208.
- H. L. Peterson, *Armes à feu* p. 81
- Đ. Petrović, *Oružje Afrike*, Beograd 1962. p. 8
- 63 H. L. Peterson, *Enc. of firearms*, p. 210
- Demmin, o. c. p. 960
- 64 *Vojna enciklopedija*, Beograd 1961., IV p. 356
- 65 Peterson, o. c. p. 75.
- 66 *Enc. Britannica*, o. c. p. 963.
- 67 *Dictionnaire Encyclopédique des armées de terre et de mer*, Paris 1881 (Pistolet)
- 68 Sl. Radisavljević, *Prilog proučavanju porijekla pištolja* *Vesnik Muzeja JNA* 4 p. 152.
- 69 *Enc. Britannica*, p. 963.
- 70 Sl. Radisavljević, o. c. p. 155
- 71 Đ. Petrović, o. c. p. 87
- 72 A. Boué, o. c. p. 227.
- 73 Čurčić, o. c. p. 203.
- 74 Vid Vukasović, *Napomene o narodnom umjeću*, Dubrovnik 1913. p. 76
- 75 Demmin, o. c. p. 998
- 76 Peterson, *Enc. of firearms*, p. 200
- 77 Peterson, *Armes à feu*, p. 259
- Die Österreichische Armee, 1700—1867.* (izd. Emil Berté i Czeiger Wien 1895)
- 78 Peterson, o. c. p. 189
- 79 Ibidem, p. 189
- 80 Ibidem, p. 194.
- 81 Čurčić o. c. p. 211
- 82 Demmin o. c. p. 1015
- 83 Peterson, *Armes à feu* p. 211
- 84 Peterson, *Enc. of firearms* p. 226

ANCIENNES ARMES À FEU DANS LE MUSÉE DE LA SLAVONIE

La collection d'anciennes armes du musée de la Slavonie comporte plusieurs espèces d'armes provenant de différentes époques et de différents pays. La diversité et le grand nombre des pièces ont obligé l'auteur de faire un choix et de ne présenter à cette occasion que les armes à feu.

Les pièces décrites faisaient partie autrefois des collections privées de différents amateurs, rassemblées sans système de partout, ne contiennent pas d'éléments typiques ou particulièrement caractéristiques de la région de la Slavonie. Quoique ces fusils ne puissent servir entièrement de documentation matérielle du temps et des circonstances où ils sont produits, l'auteur considère que ce groupe d'anciennes armes pourrait contribuer à compléter la typologie et la chronologie des anciennes armes à feu.

Tandisque dans la première phase de leur développement les armes à feu apparaissent dans le monde occidental sous forme des plus anciens canons encore au XIIIe siècle, chez nous, à Raguse, en Bosnie et en Serbie, les canons ne sont connus qu'au XIVe siècle. Faute de matériel documentaire pour les temps plus reculés, l'emploi des armes à feu, des canons, fusils et pistolets en grande masse en Slavonie n'est pas prouvé avant le XVIe siècle et cela le plus souvent dans les combats avec les Turques.

Les premiers fusils mentionnés à cette époque dans les documents contemporains sont des fusils avec platine à mèche et des pistolets avec platine à rouet.

La collection du musée dispose d'un assez grand nombre de fusils avec platine à silex et de pistolets à percussion du XVIIe, XVIIIe et XIXe siècle.

Dans son traité l'auteur s'arrête particulièrement sur les fusils orientaux, car ils sont les plus nombreux. Dans le langage populaire ils sont appelés »tančice«, »arnautke« et »šišane«. Parmi les pistolets et les revolvers prédominent ceux de fabrication occidentale (Venise, Autriche, Allemagne, Belgique, France).